

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

«БАНК – МОЛИЯ ХИЗМАТЛАРИ» ФАКУЛТЕТИ

«МОЛИЯ ВА СУҒУРТА ХИЗМАТЛАРИ» КАФЕДРАСИ

**«Химояга тавсия этилди»
«Молия ва суғурта хизматлари»
кафедраси мудири, проф.
Зайналов Ж.Р.**

2012 йил «26» май

**“Суғурта иши” таълим йўналиши
СИ-108 гуруҳ талабаси Абжалов Одилнинг**

**«Йўл транспорт ҳодисасидан жабрланганларни ижтимоий ҳимоя
қилишга йўналтирилган мажбурий суғурталаш ва уни
ривожлантириш йўллари («Ўзагросуғурта» ДАСК Пайариқ туман
бўлими маълумотлари бўйича)» мавзусида**

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Илмий раҳбар: проф. Ходжаев Э.Н.

**Илмий маслаҳатчи: Хидиров Ф.Н. –
“Ўзагросуғурта” ДАСК Самарқанд
вилоят дирекцияси директори**

САМАРҚАНД - 2012

**«Суғурта иши» таълим йўналиши талабаси Абжалов Одил томонидан
«Йўл транспорт ходисасидан жабрланганларни ижтимоий ҳимоя
қилишга йўналтирилган мажбурий суғурталаш ва уни ривожлантириш
йўллари («Ўзагросуғурта» ДАСК Пайарик туман бўлими маълумотлари
бўйича)» мавзусида бажарилган битирув малакавий ишига
ТАҚРИЗ**

Иқтисодий маносабатларни эркинлаштиришда барча соҳалар каби суғурта тизимига ҳам алоҳида эътибор берилиши ҳозирги кунга келиб, бу борада юзага келган имкониятлар ва талаблар доирасида ривожланишига имконият яратиб берди.

Ушбу бажарилган битирув малакавий иш мавзуси ҳозирги пайтда иқтисодиётни модернизациялаш ва эркинлаштиришни таъминлашда муҳим ўринларида турадиган мавзулардан бирига бағишланган. Мавзуда йўл транспорт ходисасидан жабрланганларни ижтимоий ҳимоя қилишни зарурияти, мажбурий суғурта шартномаси объекти ва субъектларини ўзига хос жиҳатлари, мажбурий суғурта шартномаларини қўллаш шартлари, йўл транспорт воситаларини эгалари фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш амалга оширувчи суғурта компаниялари таркибида «Ўзагросуғурта» ДАСКнинг тутган ўрни таҳлили, йўл транспорт ходисасидан жабрланганларни ижтимоий қилишни мажбурий суғурталаш, суғурта ходисалари бўйича зарарни қоплашни ривожлантириш ўрганилиб чиқилган ва бу борада илмий таклифлар ишлаб чиқилган.

Битирув малакавий ишида талаба томонидан айрим техник камчиликларга йўл қўйилган, улар қуйидагиларда намоён бўлган, яъни фойдаланилган адабиётлар руйхатини расмийлаштиришда; ишнинг хулоса қисмида таклифларни қисқа баён этилганлигида, ишда келтирилган жадвалларни чизма ёки диаграмма шаклида берилмаганлигида намоён бўлган. Талаба ҳуснихатининг чиройли эмаслигини ҳам эътироф этиш мумкин. Уларни эътиборга олиш ва тузатиш муҳимдир. Аммо ушбу камчиликлар битирув малакавий иш мажмуасига катта таъсир этмайди. Ишда келтирилган тавсияларни ҳозирги кунда амалиётга жорий этиш мақсадга мувофиқ деб уйлайман.

Шуни айтиш жоизки, Абжалов Одил томонидан бажарилган битирув малакавий иши қўйилган талабларга тўлиқ жавоб беради, шу боис у кишининг битирув малакавий ишини ДАК олдида ҳимоя қилишини ва ДАК томонидан бакалавр даражасини берилишини қўллаб - қувватлаймиз.

**«Ўзбекинвест» ЭИМСК
Самарқанд вилоят филиали
бошлиқ муовини**

Ш. Абдуллаев

**«Суғурта иши» таълим йўналиши талабаси Абжалов Одил томонидан
“Йўл транспорт ходисасидан жабрланганларни ижтимоий ҳимоя
қилишга йўналтирилган мажбурий суғурталаш ва уни ривожлантириш
йўллари («Ўзагросуғурта» ДАСК Пайарик туман бўлими маълумотлари
бўйича)” мавзусида бажарилган битирув малакавий ишига илмий
рахбарнинг
МУЛОҲАЗАСИ**

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида йўл транспорт воситаларига бўлган талаб тобора ошиб бораётганлиги кузатилмоқда. Бу эса суғурта ташкилотлари томонидан йўл транспорт воситаларни эгаларини мажбурий суғурталашни оқилona ташкил этилишини тақозо этади.

Бугунги куннинг долзарб муаммоларига бағишланган ушбу битирув малакавий иш ўзининг долзарблиги, мақсад ва вазифалари, илмий ва амалий аҳамияти, предмет ва объекти кўрсатиб ўтилган.

Тадқиқотнинг мақсади ва вазифаларини тўғри белгилаб олинishi узвий боғлиқ бўлган илмий изланиш ишини структурасини шакллантиришга ҳам асос яратиб берганлиги битирув малакавий ишида ўрганилган ва асосланган масалаларни тизимли тартибда ёритишга хизмат қилган. Бу жуда муҳим. Илмий изланиш ишига тизимли ёндошиш орқали қўйилган мақсадга эришишда тўғри йўлни белгилаб олишга эришиш мумкинлиги сир эмас.

Битирув малакавий ишида қайд этилган ҳолатлар, ўрганилган ва ишлаб чиқилган тавсиялар бевосита солиқларни такомиллаштириш йўллари кенг қўллаш имкониятини яратиб бериши мумкин.

Битирув малакавий ишида талаба томонидан айрим техник камчиликларга йўл қўйилган, улар қуйидагиларда намоён бўлган, яъни фойдаланилган адабиётлар руйхатини расмийлаштиришда; ишнинг хулоса қисмида таклифларни қисқа баён этилганлигида, амалий маълумотларни кам таҳлил қилинганлиги, ишда келтирилган жадвалларни чизма ёки диаграмма шаклида берилмаганлигида намоён бўлган. Уларни эътиборга олиш ва тузатиш муҳимдир. Аммо ушбу камчиликлар битирув малакавий иш мажмуасига катта таъсир этмайди. Ишда келтирилган тавсияларни ҳозирги кунда амалиётга жорий этиш мақсадга мувофиқ деб уйлайман.

Умуман битирув малакавий иши мазмунан талабга жавоб беради ва уни ижобий баҳолаш орқали ДАК олдида ҳимоя этишга тавсия этишни мақсадга мувофиқ деб биламиз.

Илмий раҳбар

проф. Ходжаев Э.Н.

Мундарижа

Кириш.....	3
I Боб. Йўл транспорт ходисасидан жабрланганларни ижтимоий ҳимоя қилишни зарурияти	
1.1. “Ўзагросуғурта” ДАСК томонидан жавобгарликни мажбурий суғурта қилишни зарурияти ва аҳамияти.....	7
1.2. Юридик ва жисмоний шахсларни зарар кўриши натижасида юз бериши мумкин бўлган оқибатлардан келиб чиқиб мажбурий суғурталаш шартномаларини тузишни аҳамияти.....	14
1.3. Мажбурий суғурта шартномаси объекти ва субъектларини ўзига хос жиҳатлари.....	21
II Боб Йўл транспорт воситалари эгалари фуқаролик жавобгарлиги мажбурий суғурталаш шартномасини қўллаш шартлари ва таҳлили	
2.1 Мажбурий суғурта шартномаларини қўллаш шартлари.....	31
2.2. Йўл транспорт воситаларини эгалари фуқарони жавобгарлигини мажбурий суғурталаш шартномаси асосида суғурта қопламасини тўлаш тартиби.....	34
2.3 Йўл транспорт воситаларини эгалари фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш амалга оширувчи суғурта компаниялари таркибида «Ўзагросуғурта» ДАСКнинг тутган ўрни таҳлили.....	36
III боб. Йўл транспорт ходисасидан жабрланганларни ижтимоий қилиш бўйича мажбурий суғурталашни ривожлантириш йўллари	
3.1. Йўл транспорт ходисасидан жабрланганларни ижтимоий қилишни мажбурий суғурталашни истикболи.....	42
3.2. Йўл транспорт воситалари эгаларини учинчи шахс олдидаги фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш тартиблантириш йўллари.....	46
3.3. Йўл транспорт воситалари эгалари фуқаролик жавобгарлиги мажбурий суғурта шартномасида суғурта ходисалари бўйича зарарни қоплашни ривожлантириш йўллари.....	57
IV Боб. “Ўзагросуғурта” ДАСК Пайариқ тумани бўлимида меҳнат муҳофазаси тизимини ташкил этишни ривожлантириш	
4.1. Суғурта ходимлари меҳнатни муҳофаза қилиш асослари.....	61
4.2. Суғурта идорасида меҳнатни муҳофаза қилиш тизимини ривожлантириш.....	64
4.3. Суғурта бўлимида иш жойларини меҳнат шароитлари талабларига жавоб беришини таъминлаш чоралари.....	66
4.4. Суғурта бўлими ходимларига тиббий ёрдам кўрсатиш ва уларни ёнғиндан ҳимоя этиш чоралари.....	69
Хулоса.....	76
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	80

Кириш

Иқтисодийни модернизациялаш шароитида йўл транспорт воситаларига бўлган талаб тобора ошиб бораётганлиги кузатилмоқда. Бу эса суғурта ташкилотлари томонидан йўл транспорт воситаларни эгаларини мажбурий суғурталашни оқилона ташкил этилишини тақозо этади¹.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов таъкидлаганидек, «Бугунги куннинг энг долзарб муаммоси - бу жаҳон молиявий инқирозининг ҳар бир мамлакатга таъсири, ундан кўриладиган зарарнинг даражаси ва кўлами биринчи навбатда шу давлатнинг молиявий-иқтисодий ва банк тизимларининг нечоғлик барқарор ва ишончли эканига, уларнинг химоя механизмлари канчалик кучли эканига боғлиқлигини исботлашга ҳожат йўқ...»².

Шу боис йўл транспорт воситаларни эгаларини фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш мамлакатимизда иқтисодий тармоқларининг барқарор ривожланишида ва уларни молиявий фаолиятида кўрилиши эҳтимол бўлган зарардан химоялашда суғурта тизими катта аҳамиятга эга бўлган соҳа саналади.

“Ўзагросуғурта” ДАСКда суғурталовчиларнинг кенг кўламли катлами юзага келганлиги, улар томонидан салоҳиятли мижозларни суғурта химоясига жалб этишда ушбу суғурта объектларига мос келадиган янги суғурта хизматлари таклиф этилаётганлиги, бу эса суғурта ташкилотлари ўртасида рақобат муҳити қучаяётганлиги -суғурта жараёни ривожланишига ижобий таъсир кўрсатмоқда. “Ўзагросуғурта” ДАСКни ривожлантириш юзасидан қабул қилинаётган қатор фармон ва қарорлар суғурта хизматлари сифат жиҳатдан янги хизмат даражасига кўтарилишидан далолат бермоқда.

---

¹ Каримов И. А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йуллари ва чоралари. -Т.: Ўзбекистон, 2009.- 4 б.

² Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг www.mf.uz интернет саҳифаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

Шу билан бирга, “Ўзагросуғурта” ДАСК хизматлари билан боғлиқ катор муаммолар вужудга келаётганлиги боис, умумий нисбатда йўл транспорт эгаларини фуқаролик жавобгарликни суғурталаш кўрсаткичлари ҳамон саёзлигича қолмоқда. Масалан, жавобгарликни суғурталаш юзасидан миқозлар талабига мос келадиган суғурта хизматлари кўрсатиш ҳолати қониқарсиз. Бунинг сабабларидан бири шуки, қонунчилик ҳужжатларида айрим тоифа фуқароларнинг жавобгарлигини суғурталаш мажбурий шаклда утқазилиши кўрсатилган бўлса-да, унинг ижросини таъминлаш юзасидан қонун ости ҳужжатлари қабул қилинмаган.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, республикамызда йўл транспорт воситалари эгалари фуқаролик жавобгарликни суғурталашга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқишнинг зарурлиги биз танлаган мавзунинг долзарблигини белгилайди.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Йўл транспорт воситалари эгалари фуқарони жавобгарлигини суғурталашнинг назарий ва амалий жиҳатлари хорижлик олимлар В.В.Шахов, И.Э.Шинкаренко, Р.Т.Юлдашевларнинг илмий ишларида тадқиқ қилинган. Ўзбекистонлик иқтисодчилар Т.М.Баймуратов, Т.Маликов М.А.Мирсодиқов, А.С.Нуруллаев, Х.,Р.Собиров, Х.М.Шеннаев ва К.,М.Кулдошевлар³ жавобгарликни суғурталашнинг амалий жиҳатларини таҳлил қилишга ўз эътиборларини қаратишган. Умуман, иқтисодий адабиётда йўл транспорт воситалари эгалари фуқарони жавобгарлигини суғурталаш муаммолари мамлакатимиз миқолида тадқиқот объекти сифатида ўрганилмаган бу эса биз томондан танлашга асос бўлади.

---

³ Баймуратов Т.М. Суғурта фаолиятида рисклар трансфери. - Т.: Иқтисод-молия, 2005. - 196 б.; Мирсадықов М., Садриддинов А. Страховой рынок Ўзбекистана: итоги и перспективы//Бозор, пул ва кредит. - Т.: 2009. № 257-62 б.; Нуруллаев А.С. Ўзбекистон Республикасида фермер ва деҳқон ҳужалиқларини суғурталаш масалалари. И.ф.н. илмий даражасини олиш учун тақдим қилинган диссертация автореферати. - Т.: БМА, 2007.- 23. б.; Собиров Х..Р. Суғурта: 100 савол ва жавоб. - Т.: Мехнат, 1998. - 160 б.; Шеннаев Х. Суғурта иши. -Т.: Турон иқбол, 2006. - 224 б.; Кулдошев К.М. Суғурта бозорини ривожлантириш ва бошқариш муаммолари. И.ф.н. илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. - Т.: БМА, 2009. -23 б.

Тадқиқот мақсади. Йўл транспорт воситалари эгалари фуқаролик жавобгарлигини суғурталашни амал қилиш механизмини такомиллаштиришга қаратилган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

БМИда тадқиқот вазифалари этиб қуйидагилар асос қилиб олинди:

- жавобгарлик суғуртасининг ижтимоий-иқтисодий моҳиятини ёритиш;
- жавобгарлик суғуртасининг ташкилий-ҳуқуқий жihatларини аниқлаш;
- фуқаролик жавобгарлигини суғурталашнинг зарурлигини асослаш;
- йўл транспорт воситалари эгалари фуқаролик жавобгарлигини суғурталашнинг ҳуқуқий асосларини ёритиш ва такомиллаштиришга қаратилган илмий таклифлар ишлаб чиқиш;
- йўл транспорт воситалари эгалари фуқаролик жавобгарлигини суғурталашнинг иқтисодий-ташкилий асосларини таҳлил қилиш асосида унинг илгор “Ўзагросуғурта” ДАСК тажрибаларини қўллашга қаратилган илмий тавсиялар тайёрлаш;
- мавзуга тааллуқли муаммоларни аниқлаш ва уларни ҳал этишга қаратилган таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқот объектлари: йўл транспорт воситалари эгалари фуқаролик жавобгарлиги мажбурий суғурталаш юзасидан “Ўзагросуғурта” ДАСК томонидан олиб борадиган фаолияти.

Ишнинг предмети: Йўл транспорт воситалари эгалари фуқаролик жавобгарлигини суғурталаш бозорини амал қилиш механизмини бўлиб ҳисобланади.

Тадқиқот методлари: кузатиш, гуруҳлаш, умумлаштириш, таҳлил усуллари бўлиб ҳисобланади.

Олинган натижалар ва уларнинг янгилиги: жавобгарликни суғурталаш илк марта мустақил илмий-тадқиқот мавзуси сифатида ўрганилди; йўл транспорт воситалари эгалари фуқаролик жавобгарлигини

суғурталашнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари тадқиқ этилди, шу аснода суғурталаш бўйича алоҳида қонунчилик ҳужжатларини қабул қилиш зарурлиги асосланди; Ўзбекистонда йўл транспорт воситалари эгалари фуқаролик жавобгарлигини суғурталаш ташкилоти ташкил этилиш зарурлиги қайт этилди; рақобатнинг қучайиши шароитида транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини суғурталаш бўйича қуриладиган зарарлар бевосита қопланиши суғурта муқофотларининг сезиларли ўсишига ижобий таъсир кўрсатиши асосланди.

Мавзунинг амалий аҳамияти: ишда келтирилган илмий таклиф ва амалий тавсиялардан республикада суғурта ташкилотлари фаолияти ва суғурта хизматлари такомиллаштирилишига қаратилган чора-тадбирлар тизими ишлаб чиқилишида қўлланилиши мумкин.

Ҳимояга олиб чиқилаётган ҳолатлар ушбу ишимизни янгиликларини ўзида мужассамлаштиради.

БМИ тузилиши ва ҳажми. БМИ кириш, уч боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Иш ҳажми 80 бетдан иборат бўлиб, унда 3 та жаadwal ва 2 та қизмадан акс этирилган.

I БОБ. ЙЎЛ ТРАНСПОРТ ҲОДИСАСИДАН ЖАБРАНГАНЛАРНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШНИ ЗАРУРИЯТИ

1.1. “Ўзагросуғурта” ДАСК томонидан жавобгарликни мажбурий суғурта қилишни зарурияти ва аҳамияти

“Ўзагросуғурта” ДАСК фаолиятини ислохотлаштиришда йўл транспорт ҳодисасидан жабранганларни ижтимоий ҳимоя қилиш муҳим масалалардан бирига айланиб қолмоқда.

Турли ҳодисалардан жабранганларни ҳимоялаш ҳар бир тизимнинг асосий вазифаси бўлиб қолмоқда. Суғурта муносабатлари доирасида қабул қилинган ҳар бир қонун ва қарорлар доимо турли ҳодисалардан фуқароларни ҳимоялашга қаратилиши давлатимиз томонидан ижтимоий ҳимояни яхши йўлга қўйилганлигидан ҳам далолат бермоқда.

Айтиш жоизки, фақат охириги 10 йилда республикамызда қабул қилинган қарорлар ичида энг муҳими йўл транспорт ҳодисасидан жабранганларни ижтимоий ҳимоя қилишга қаратилганлиги бўлиб ҳисобланади.

Ушбу билан боғлиқ қарор бошқа молия муассасалари қатори суғурта компанияларининг ролини янада ошириш ҳамда тармоғини ривожлантириш, халқаро нормалар ва стандартларга мувофиқ, уларнинг барқарорлиги ва самарадорлигини таъминлаш, улар томонидан кўрсатиладиган хизматлар тури ва куламини кенгайтириш, молия бозори инфратузилмаси институтларини мустаҳкамлаш вазифаларини илгари сурилган. Шунингдек, унда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни молиялаштириш-нинг, аҳоли бандлиги ва фаровонлигини оширишнинг ғоят муҳим воситаси сифатида микромолиялаш соҳаси ривожланишини рағбатлантиришга қаратилган масалалар қайд этилган. Қарорнинг 2-нловаси — «2011-2015 йилларда республика микромолиялаш соҳасини ва нобанк молия секторини янада ривожлантириш бўйича чора-тадбирлар»га

мувофиқ, 2015 йилгача босқичма-босқич суғурта компанияларининг устав фондларини ошириш талаби қўйилган. Яъни, умумий суғурта тармогида фаолият кўрсатаётган суғурта компанияларининг. Устав фонди 1,5 млн. евро эквивалентида, ҳаёт суғуртаси тармогида шугулланувчилар учун 2,0 млн. евро эквивалентида, мажбурий суғурта турлари билан шугулланувчилар учун 3,0 млн. евро эквивалентида, қайта суғурталаш фаолияти билан шугулланувчи компаниялар учун 6,0 млн. евро эквивалентида белгиланганлиги фикримиз далилидир.

Ушбу қарор талабларининг бажарилиши юзасидан 2011 йил 31 майда «Суғуртачиларнинг молиявий барқарорлигини янада оширишга оид қўшимча чора-тадбирлар туғрисида»ги ПҚ1544-сонли Қарор ҳам қабул қилинди. Унга кўра, суғуртачилар учун устав капиталининг энг оз миқдорлари берилган.

Бундан ташқари. қарорда суғурта компаниялари тегишли ташкилотлар билан биргаликда «Йўловчи ташувчиларнинг жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш туғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни лойиҳасини ишлаб чиқиш, хорижий давлатлар тажрибаларини инобатга олиб, «Суғурта фаолияти туғрисида»ги қонунга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш бўйича таклифлар тайёрлаш, банклар ва нобаик молия ташкилотлари, кредит уюшмалари томонидан ажратилаётган кредитларнинг кайтарилишини суғурталаш жараёнларини амалиётга киритиш. ҳаётни суғурталаш соҳасини ривожлантириш учун тегишли меъёрий ҳукукий ҳужжатларга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш. суғурта ташкилотларида электрон ҳужжатлар айланишини, айниқса. даврий ва молиявий ҳисоботларни топшириш учун ягона электрон ҳужжатлар айланиш тизимини жорий қилиш, суғурта компаниялари раҳбарлари ва бош ҳисобчиларининг малака даражасига бўлган талабларни кучайтириш, шу жумладан ҳудудий бўлинмалар раҳбарлари ва бош ҳисобчилари, суғурта бозорининг профессионал иштирокчилари, жумладан, аджастер, сюрвейр, актуар ва асистанс хизматларини кўрсатувчиларнинг фаолиятини кенгайтириш орқали суғурта бозорининг инфратузилмасини ривожлантириш талаблари қўйилган.

«2011-2015 йилларда республика микромолиялаш соҳасини ва нобанк молия секторини янада ривожлантириш бўйича чора-тадбирлар»ни амалга ошириш бўйича «Ўзагросугур-та» компаниясининг назорат режаси ишлаб чиқилди, ушбу талбирларни босқичма-босқич амалга ошириш тизими жорий этилди. Унга кўра, тижорат банклари ва нобанк молия ташкилотлари, кредит уюшмалари томонидан ажратилаётган микрокредитлар ва кредитларнинг қантарилишини суғурталаш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқилди ва барча ҳудудий бўлинмаларга етказилди.

Компаниянинг бугунги кундаги устав фонди 2230.0 млн. сўм, 1882,7 минг евро эквиваленти миқдорида шакллантирилган бўлиб, умумий суғурта соҳасида фаолият кўрсатиб келмоқда. Ҳозирги кунда юқоридаги қарорлар талабларини бажариш учун компания акциндорлари билан биргаликда Устав фондини 15.0 млрд. сўмга етказиш ишларини амалга оширмоқда.

«Йўловчи ташувчиларнинг жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни лойиҳасига ва «Суғурта фаолияти тўғрисида»ги Қонунга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш бўйича компания томонидан Республика Молия вазирлиги ва Олий Мажлис Қонунчилик палатасининг тегишли қўмиталарига таклифлар берилди.

Тижорат банклари томонидан хўжалик юритувчи субъектлар хўжалик юритувчи субъектлар ва тадбиркорларга ажратилаётган кредитларни қайтарилмасликдан суғурталаш бўйича компания томонидан 878 та суғурта шартномалари тузилиб, 9,3 млрд. сум суғурта жавобгарлиги олинди ҳамда миқдорларга 175.4 млн. сўм суғурта тоовонлари тўлаб берилди.

Бундан ташқари, ҳозирда компаниянинг барча ҳудудий бўлинмалари билан ҳужжатлар айланишнинг электрон шакли жорий этилиб, ҳисобот даврларидаги молиявий ҳисоботлар солиқ статистика ва бошқа ташкилотларга электрон шаклда тақдим этилмоқда. Бу тизимни ривожлантириш учун замонавий техникаларни соҳага жалъ этиш борасида доимий изланишлар олиб борилмоқда.

Ҳозирги кунда компания республика суғурта бозорида ўзининг нуфузли ўрнига эга бўлиб, қишлоқ хўжалиги қорхоналарига ва қишлоқ аҳолисига ўзининг 185 та ҳудудий бўлинмалари ва 21 та суғурта агентлик шуъба қорхоналари орқали 90га яқин суғурта турлари бўйича суғурта хизматларини кўрсатиб келмоқда.

Давлатимиз раҳбари ташаббуси билан мамлакатимизда 2011 йилдан бошлаб янги суғурта хизматлари ишлаб чиқилиб. Суғурталанувчилар учун кўшимча имтиёзлар яратилди. Жумладан. «Ўзагросуғурта» ДАСК бошқаруви томонидан ҳам йил моҳиятидан келиб чиқиб. махсус дастур ишлаб чиқилиб. барча ҳудудий бўлинмаларга етказилди. Компания ички дастурига мувофиқ кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлар учун мамлакатимиз мустақиллигининг 20 йиллиги муносабати билан «Тадбиркор», “Соғлом авлод” ва “Фаровон ҳаёт” махсус акциялари ташкил этилди. 2011 йил 1 ярим йилликда ушбу акциялар бўйича 103 593 та суғурта шартномалари тузилиб, 450,0 млн. суғурта мукофотлари таъминланди.

Бундан ташқари, компания бошқарувида тадбиркорлар фаолиятига доир муаммоларни ҳал этиш, уларнинг ташкилий-амалий ишларига кўмаклашиш мақсадида ишонч телефонлари ташкил этилди. Компания фаолияти ва суғурта борасида тадбиркорларга яратилган шарт-шароитлар хусусидаги ахборотларнинг мунтазам бериб борилиши таъминланди.

2011 якунларига кўра, компаниямиз томонидан яқка тартибдаги тадбиркорлар томонидан олинган кредитлар эвазига гаровга қуйилган мол-мулкнинг суғуртаси бўйича 2243 та шартнома тузилиб, 386,1 млрд. сўмлик жавобгарлик олинган.

Республикаимизда ҳукуматимиз томонидан аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларини қондириш, ички истеъмол бозорини мамлакатимизда ишлаб чиқарилган озиқ-овқат маҳсулотлари билан тўлдириш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи қорхоналарни янги технологиялар билан таъминлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Компаниямиз ўз устувор йўналишларидан келиб чиққан ҳолда бу борада

қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи ҳамда уларни қайта ишловчи хўжалик субъектларини Ўз суғуртавий ҳимоясига олмоқда. Хусусан, 2011 йилнинг биринчи ярим йиллигида қишлоқ хўжалиги суғуртаси бўйича жами 69 739 та шартнома тузилди. Шу жумладан, қишлоқ хўжалик экинлари ҳосили бўйича 14 429 та, имтиёзли кредитларни қайтарилиши бўйича 1080 та, чорва молларини суғурталаш бўйича 37301 та, қишлоқ хўжалиги қорхоналари мол-мулкни суғурталаш бўйича 15537 та, лизинг асосида олинган техникаларни суғурталаш бўйича 1392 та шартнома кучга киритилди.

Мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги суғуртасини ривожлантириш, фермер хўжаликларини суғурта хизматлари билан қамраб олиш даражасини ошириш, уларни қўллаб-қувватлаш мақсадида компания томонидан хорижий давлатлар тажрибалари ўрганилди. Суғурта хатарларининг саккиз гуруҳи бўйича суғурта тарифлари ишлаб чиқилди, амалиётга татбиқ этилди. Худудларнинг иқлим шароитлари инобатга олишга, шартномаларни тузиш муддатлари узайтирилди ҳамда ҳар бир худуд бўйича экинлар ҳосили учун алоҳида суғурта тарифлари ишлаб чиқилди.

Шунингдек, Президентимизнинг 2009 йил 7 сентябрдаги ПҚ-1183 сонли қарори 7-банди ижросини таъминлаш мақсадида Республика Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги, Молия вазирлиги вакиллари иштирокидаги ишчи гуруҳи томонидан кузги бошоқли дон экинлари ҳосилини суғурталаш қоидалари қайта кўриб чиқилиб, янги таҳрирда амалиётга жорий қилинди. Суғурталаш қоидаларида янги, ҳосилдорлиги юқори бўлган селекцион ғалла навларини суғурталашда суғурта жавобгарлиги 90 фоизгача оширилди.

Бундан ташқари, ғалла ҳосилини суғурталаш бўйича суғурта тарифлари қайта кўриб чиқилиб, янги, ҳосилдорлиги юқори бўлган селекцион ғалла навларини суғурталашда амалдаги суғурта тарифлари 50 фоизгача камайтирилди.

"Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва молларини кўпайтиришни рағбатлантиришни кучантириш ҳамда чорвачилик

махсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш борасидаги қўшимча чоратadbирлар тўғрисида"гн ПК-842 сонли қарор ижросини таъминлаш, аҳоли, деҳқон ва фермер хўжаликларининг чорваларини турли табиий офатлар, касалликлар ва бошқа ҳодисалар натижасида нобуд бўлишидан ёки мажбурий суйилишидан суғуртавий ҳимоялаш мақсадида қишлоқ ва маҳалла фуқаролар йиғинлари ҳамда ветеринария бўлимлари билан ҳамкорлик ишлари олиб борилди. Хисобот даврида аҳоли, деҳқон ва фермер хўжаликлари билан 37 301 та суғурта шартномалари тузилган бўлиб, 4,7 млрд. сўм суғуртажавобгарлиги олинди ва биричи ярим йилликда 32,6 млн. сум суғурта товонлари тўлаб берилди.

Фермер хўжаликларига турли табиий офатлар туфайли ғалладан кам ҳосил олганликлари учун 52,6 млн. сўмлик, пахта ҳосили суғуртаси бўйича олинган жавобгарлик доирасида эса, 477,6 млн. сум ҳажмида суғурта товонлари тулаб берилди.

Республика тижорат банклари томонидан қишлоқ. хўжалиги қорхоналарига берилган ғалла ва пахта ҳосилини етиштириш учун ажратиладиган имтиёзли кредитларнинг қайтарилиши бўйича ҳам жами 44,2 млн. сўмлик суғурта товонлари туланди.

Кейинги йилларда компания суғурта бозорида уз мавқеини мустаҳкамлашга катта эътибор қаратди. Фаолият инфратузилмасини кенгайтириш мақсадида ҳудудлардаги ваколатхоналари сонини ошириб, уларга коллеж битирувчиларини ишга жалб килди. Бугунги кунда тизимда фаолият юритаётган суғурта агентлари сони 3000 га яқинлашди.

Компания фаолиятидаги бундай географик кенглик, қолаверса, мажбурий суғурта турлари бўйича кучма шохобчаларнинг ташкил этилиши, марказлаштирилган алоқа тизимининг жорий этилиши, ҳудудларда турли ташкилотлар билан ҳамкорлик ишларининг уюштирилиши ва электрон дастурларнинг тузилиши, уз на-вбатида, барча суғурта турлари бўйича салмоқли натижаларни юзага келтирмоқда. Натижада транспорт воситалари эгаларининг фуқароликжавобгарлигини мажбурий суғурталаш бўйича 2010

йилда 542 293 та суғурта шартномалари кучга кириб, 12,3 млрд. сум суғурта мукофотлари таъминланган бўлса, бу кўрсаткич 2011 йилнинг биринчи ярим йиллигида 423645 та суғурта шартномалари ва 10.0 млрд. сумлик суғурта мукофотлари йигимини таъминлади. Мазкур суғурта тури бўйича республика суғурта бозорида тузилган суғурта шартномаларининг 40 фоизи компаниямиз улушига туғри келди. Олинган суғурта мажбурияти эса, 2124,4 млрд. сумни ташкил этиб, руй берган турли йўл-транспорт ходисалари натижасида зарарланган транспорт воситалари ва учинчи шахсларга жами 909,1 млн. сумлик суғурта товонлари тулаб берилди.

Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлиги мажбурий суғур-таси бўйича ҳисобот даврида 13 084 дона суғурта шартномалари кучга кирди. 2243,5 млн. сумлик тушумлар таъминланиб, 2283,7 млрд. сумлик суғурта мажбуриятлари олинди. Иш фаолияти давомида турли жароҳат олган суғурталанувчиларга 406,7 млн. сўмлик товон туланди.

Компания миқозларига қулайликлар яратиш, суғурта мукофотларини ҳисоб-китоб қилишда тезкорликни таъминлаш, мажбурий суғурта турларининг боришини мониторинг қилиш мақсадида on-line режимида ишлайдиган электрон дастур ишга туширилди. Бу тизим орқали компаниянинг барча ҳудудий бўлинмалари иш фаолияти қатъий кузатилиб, суғурта полисларининг берилиши назоратга олинди.

Амалга оширилган ижобий ишлар натижасида компания 2011 йил I ярим йиллик якунлари бўйича суғурта шартномаларини тузиш жиҳатидан республика суғурта бозорида етакчиликни саклаб, 1 985 057 дона суғурта шартномаларини кучга киритди. Республика суғурта бо зорида амалда бўлган шартномаларнинг 60 фоизи компания улушига туғри келнб. шартномалар бўйича мажбуриятлар 2010 йилга нисбатан 158.0 фоизга усди.

Юқорида қайд этилган ва амалга оширилган ташкилнй ишлар ва кўрилган амалийчора-тадбирлар 2011 йилнинг режасида белгиланган суғуртамукофотлари тушумини таъминлашда уз ижобий таъсиринн кўрсатди. 2011 йилда жамн йиғилган суғурта мукофотларининг ҳажми 22,4

млрд. сумни, 2010 йилга нисбатан ўсиш суръати 128.6 фоизни ташкил этди. Ушбу суғурта мукофотларининг 12.4 млрд. сўми (55,3 фоиз) мажбурий ва 10,0 млрд. суми (44.6 фоиз) ихтиёрий суғурта турларига туғри келади.

Ҳисобот даврида компания томонидан олинган суғурта мажбуриятлари бўйича жамн 2694,4 млн. сумлик суғурта товонлари тулаб берилди. Шундан 676,2 млн. суми қишлоқ хўжалик суғуртасига, 1263,0 млн. суми жисмоний шахслар ва 755,2 млн. сўми кичик ва ўрта бизнес субъектлари улушига туғри келди.

«Ўзагросуғурта» компанияси давлатимиз раҳбарининг «Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халкимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади» мавзuidaги маърузаларидан келиб чиқиб, узининг 2011 йилга мулжалланган устивор йўналишларини белгилаб олган. Булар аҳоли мол-мулки ва шахе суғуртаси, қишлоқ хўжалиги суғуртасини ривожлантириш, бу йўналишда таркибий ўзгартиришларни давом эттириш, компаниянинг инфратузилмасини мустаҳкамлаш, тизимда замонавий ахборот-коммуникацион технологияларни жорий этиш, даромадларни ошириш ва харажатларни оптималлаштиришдан иборатдир.

1.2. Юридик ва жисмоний шахсларни зарар кўриши натижасида юз бериши мумкин бўлган оқибатлардан келиб чиқиб мажбурий суғурталаш шартномаларини тузишни аҳамияти

Бозор иқтисодиёти чуқурлашнши билан суқуртанинг иқтисодий тнзимдаги урни тубдан узгайиб, "Ўзагросуғурта" ДАСИ бозор шаронтида тулақонли хўжалик субъектига айланади. Суғурта ншлаб чиқариш муносабатларининг чамбарчас қисми булиб ҳисобланади. Бозор иқтисодиети шароитида ҳар ҳил мавжуддир шу сабаоли уларни суғурталаш кераклиги шартдир.

Шу боис сутурғалашннг қуйидаги иқтисодий белгиларини алоҳида кўрсатиш мумкин:

1 Суғурталаш жараёнида моддий зарарини олдини олиш учун юз бериши мумкин бўлган ходисаларни суғурталаш заруриятидан келиб чиқади.

2 Суғурталаш жараёнида суғурта мунособатлари юзига келади, чунки бирор бир хўжаликда вужудга келадиган зарар оқибатини қоплаш учун бошқа зарар кўрмаган юридик ва жисмоний шахслардан олинган суғурталаш маблағлари эвазига суғурталаш олиб борилади.

3. Суғурта фондида жамғарилган маблағлар уз мулкани ёки уз фаолиятини суғурталаган шахсга қайтиб келади. Суғурта тўловларини хажми суғурта тарифлари асосида белгиланади. Суғурта тўлов тарифлари эса уз навбатида иккн қисмдан ташкил этилади: биринчи қисм юз берадиган салбий оқибатларни қоплаш учун мулжалланган.

Иккинчи қисми эса суғуртани ташкил этган “Ўзагросуғурта” ДАСКни харажатларини қоплашга сарфланади.

Ишлаб чиқаришда ходисаларни объектив ва субъектив омиллар таъсирида мувафакиятсизликка учрашган ёки ишлаб чиқарувчига зарарли оқибат юз берганда бу оқибатни тезроқ бартараф этилишига, ишлаб чиқаришни тухтаб қолмасдан ривожланишига имкон берадиган иқтисодий ҳамда ҳуқуқий воситаларнинг самарали турларидан бири - бу юз бериши мумкин бўлганм ходисалардан суғурталашдир Ишлаб чнқарувчини мол — мулкани транспорт воситаларини ва бошқа бойликларининг турли қушилмаган зарар, воқеа-ходисалар юз бериши туфайли вужудга келиши мумкин бўлган зарар оқибатининг олди олинисиднр.

Суғурта яъни табиий ёки нжтимоии сабабларга кўра шахснинг ҳаёти. соғлиги ёки мол-мулкига зарар этиш эҳтимолини олдиндан тутиш, ана шундай зарарли оқибат юз берганида жабр кўрган томонга зарар ўрнини суғурталовчн маблағлари ҳисобига тулиқ ёки қисман қоплаб бериш йўли билан суғурта ходисасини салбий оқибатлари таъсирини камайтиришга қаратилган фаолияти суғурталаш деб аталади. Жабрланганларни мажбурий суғурталаш энг аввало инсон ҳаётнга, меҳнат қобилиятига ва соғлигига зарар етканда турли ходисалардан химоя қилиш шакли булнб ҳисобланади.

Мажбурий суғурта шартномаси фуқаролик-ҳуқуқий битим булиб, суғурта тўловларини ундириб олиш, суғурта ходисаси юз берганда етказилган зарарни қоплаш ёки суғурта тўловини қайтариш мажбуриятини уз зиммасига олади.

Мажбурий суғурта шартномалари узоқ ва қиска муддатга мулжалланган бўлиши мумкин. Ҳар бир суғуртага тури бўйича шартнома тузилади мажбурий суғурталаш қўйидаги турлардан ташкил топади:

- а) ҳаётни суғурталаш ва бахтсиз ходисалардан суғурталаш
- б) йўл транспорт ходисалардан суғурталаш
- в) болалар ҳаётини суғурталаш:
- г) гуруҳ бахтсиз ходисалардан суғурталаш ва ҳоказо.

Суғурталаш аввало суғурта шартномаси тузиш билан бошланади. Суғурта шартномаси тузиш учун қуйидаги ҳужжатлар талаб қилинади: Шахсий ариза. Аризада суғурта тури, қушимча кафолатлар, суғурта суммаси, суғурта мукофотларини тулаб турмш муддатлари кўрсатилади.

Суғурталашни амалга ошириш узига хос муҳим муносабатларни келтириб чиқади. Ушбу муносабатлар суғурталаш жараенида иштирок этувчиларнинг ҳар хил суғурта манфаатлари билан боғлиқдир. Бундан ташқари суғурталаш жараенида вужудга келадиган муносабатлар ҳар хил суғурталаш объектлари, суғурталаш турлари ва бошқа омиллар билан боғлиқдир. Шу муносабат билан суғурталашда қўлланиладиган барча ибораларни туғри тушуниш ва талкин қилиш катта аҳамиятга эгадир. Шундан келиб чиқиб, бизнинг фикримизча қўйидаги муҳим ибораларга таъриф берилса мақсадга мувофиқ булур эди деб уйлаймиз.

Ўзбекистон иқтисодиётида қишчок хўжалиги катта рол ўйнайди. Шу сабабли ушбу соҳада мажбурий суғуртани амалга ошириш муҳимдир. Ҳозирда қуйидаги мажбурий суғурталар амалга оширилиши керак:

- тижорат банклари томонидан берилган кредитлар қайтарилиши юзасидан жавобгарликни суғурталаш

-қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш учун во фьючерс шартномалари бўйича берилган аванслар қайтарилишини таъминлаш жавобгарлигини суғурталаш;

-қишлоқ, жойларида яшовчи фуқароларга тегишли бўлган мол — мулкларни суғурталаш;

-қишлоқ жойларида гаровга қуйилган мулкларни суғурталаш;

-қишлоқ жойларидаги транспорт эгалари фуқаролигига жавобгарлигини суғурталаш.

Юқорида келтирилган мажбурий суғурталашдан ташқари ихтиёрий суғурталашни ҳам амалга оширадилар. Хусусан қуйидаги объектлар ихтиёрий равишда суғурталаниши мумкин.

-қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилини суғурталаш;

— экинларни қазиб қайта экиш, қушимча экишни суғурталаш;

-қишлоқ хўжалигн корхоналарининг чорва молларини суғурталаш; ,

-қишлоқ хўжалиги қорхоналари асосий воситаларни суғурталаш;

— табиий пичанзорлар, утлоқлар тутзорларни суғурталаш; -пиллани суғурталаш;

— боғ ва узумзорлар ҳосилини дулдан суғурталаш;

— қишлоқ хўжалиги корхоналари, фермер, дохқон хўжаликларн мол-мулкни суғурталаш;

-фуқаролар томорқаси ва экинзорларини суғурталаш ва ҳоказо.

Аммо ушбу таркибда йўл транспорт ҳодисасидан келиб чиқиб транспорт воситаларини ихтиёрий суғурталаш ўрин эгалламаган.

Мажбурий суғурталашнинг яна бир тури бўлиб тижорат банклари томонидаи қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари учун ажратиладиган, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришни ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги соҳасидаги лойиҳаларни амалга оширишга қаратилган кредитларни суғурталаш ҳисобланади. Суғурта объектлари булиб қишлоқ хўжалиги корхонаси томонидан транспорт воситаларига эгалик қилиш учун олинган кредит маблағларини тижорат банкига вақтида қайтарилмаслиги учун юз

берадиган жавобгарлик саналади. Суғурта ходисаси бўлиб бир томондан тижорат банкидан олинган кредитнинг гаров билан таъминламаган қисимни ўз вақтида қайтарилмаслиги ҳисобланса, иккинчи томондан транспорт фожиаси юз берганда харажатларни қоплаш бўлиб ҳисобланади. Суғурта суммаси суғурталовчи жавобгарлигининг шартномада кузда тутилган даражасига кўра белгиланади. Кредит ўз вақтида тула ёки қисман қайтарилмаганда суғурталовчи ёки унинг вакили қайтарилиш муддати етиб келган кундан бошлаб уч кун ичнда суғурта ходисаси юз берганлигини тасдиқловчи ҳужжатларни тақдим этади. Ушбу ҳужжатлар асосида суғурта далолатномаси тузилади. Банклар rischi ва гаваккалчиликни олдини олиш, уни бошқариш мақсадлари учун катта маблағлар сарфлайди. Бундай тадбирлар банкларнинг бевосита ўзлори томонидан рискнимахсус суғурта компанияларида суғурта йўли билан амалга оширилиши мумкин. Ўзбекистондаги суғурта компаниялари томонидап банк фаолияти соҳасидаги ғайри қонуний ҳаракатлардан суғурталашнинг асосий қоидалари энди ишлаб чиқилмоқда. Шунинг учун ҳам ривожланган мамлакатлар тажрибасини ўрганиш диққатга сазавордир. Жумладан буюк Британиянинг Ллойд суғурта ассоциацияси томонидан ишлаб чиқилган банкларни комплекс суғурталаш BBB ва компьютер соҳасидаги рисклар туфайли етказилган зарарнинг қоплаинши кўзда тутилган:

- 1) Мижозлар томонидап қайси мақсадда содир этилган ғайри қонуний ҳаракатлари туфайли суғурталанувчига етказилган зарарни қоплаб берилиши
- 2) Қалбаки тўлов ҳужжат, сохта имзолар, сохта чеклар ва бошқа сохта ҳужжатлар қабул қилиниши туфайли тақдим этилиши оқибатида суғурталанувчига етган зарарни суғурталаш ва ҳ.к.

Суғурталаш компаниялари томонидан таклиф этилаётган суғурта хизмати тури пластик карточкалар йўқотиб қўйилишини суғурталашдан иборат. Ўзбекистонда амалга оширилартган иқтисодий ислохотлар туфайли мамлакатимизда тадбиркорлик соҳаси ривожланмоқда. Лекин бу соҳа катта рисклар билан боғлиқдир. Шунинг учун ҳам транспорт транспорт

ходисаларини суғурталаш ишларини олиб бориш керак. Торанспорт соҳасидаги ходисани суғурталаш юзасидан шартнома тузиш пайтида суғурталовчи суғурталанувчига қўйидаги воқеалар билан боғлиқ зарарларни тулиқ ёки қисман қоплашликни ўз зиммасига олади;

А) кўзда тутилган ходисалар туфайли ишлаб чиқаришни ўхтаб қолиши ёки қисқариши;

Б) банкротлик юз бериши;

В) битим бўйича кредитор саналувчи ҳамкор томонидан шартнома мажбуриятларини бажарилмаслиги ва х.к.

Г) Яна бир суғурталашни тури бўлиб жавобгарликни суғурталаш ҳисобланади. Бундай суғурталаш суғурта фаолиятининг алоҳида соҳаси бўлиб, мамлакатимиз суғурта бозорида янги суғурта хизматидир. Суғуртанинг ушбу тури объекти булиб суғурталовчининг шартномасиз ёки шартнома асосида мажбуриятлари бўйича учинчи шахслар мулкига ёки шахсга етказилган зарар учун жавобгарлиги ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 918 — моддасида жавобгарликни суғурта қилишнинг асосий қоидалари белгиланган. Ушбу кодекснинг кўрсатилган моддасида айтилишича:

"Бошқа шахсларнинг ҳаёти, соғлиғи, ёки мол-мулкига зарар етказилиши оқибатида юзага келадиган мажбуриятлар юзасидан жавобгарлик хавфини суғурта қилиш шартномасибўйича суғурта қилдирувчининг ўзининг ёки бундай жавобгарлик юкланиши мумкин бўлган бошқа шахсларнинг жавобгарлик хавфи суғурталаниши мумкин. Зарар етказганлик учун жавобгарлик хавфи суғурталанган шахс суғурта шартномасида кўрсатилиши лозим. Агар бу шахс шартномада кўрсатилмаган бўлса, суғурта қилдирувчи узи жавобгарлик хавфи суғурталанган ҳисобланади Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодексининг 919-920 чи моддаларида шунингдек жавобгарликни суғурталаш кўринишларидан бўлиб саналувчи шартнома бўйича жавобгарликни ҳамда тадбиркорлик хавфини суғурталаш ҳақидаги қоидалар кўзда тутилган. Бўлардан ташқари суғурта

бозорнда фуқаролик жавобгарлигини, касбий жавобгарликни, мажбуриятлар бажарилмаганлиги туфайли юз берган жавобгарликни ва бошқа турдаги жавобгарликларни Суғурталаш ҳоллари ҳам учрайди. Жавобгарликни суғурталаш ихтиёрий шартнома тўзиш ёки мажбурий суғурталаш йўли билан амалга оширилиши мумкин. Бундай суғурта шартномасининг ўзига хос хусусияти, бундай шартнома зарар куриши мумкин бўлган учинчи шахс фойдасига тўзилади ва зарар суғурта ходисаси юз берганда талаблар бевосита манфаат оловчи шахс томонидан ҳам суғурталовчига ҳам билдирилиши мумкин. Тиббий суғуртада суғурта ходисаси юз берганда суғурта бадаллари ҳисобидан жамғарилган маблағлар ва олдини олиш тодбирларни молиялаштрнш моблағларн ҳисобидам тиббий ёрдам олишликнинг кафолатлашдан иборат. Тиббий суғурта объекти бўлиб суғурта ходисаси юз берганда тиббий ёрдам кўрсатиш билан боғлиқ харажатлар тарзидаги суғурта таваккалчилиги ҳисобланади. Суғурта ходисаси бўлиб шартнома олганда бўлган давр давомида суғурталанган шохсни ўткир сурункали касалликлар, жароҳатланиш, захарланиш бошқа турдаги бахтсиз Ходисалар туфайли маслаҳат— профилактик даволаш ва бошқа турдаги ердамлар олиш мақсадида тиббнётмуассасасига мурожаат ыилиши сабабланади. Давлат ижтимоий суғурталаш меҳнат муносабатлари булиб фуқароларнинг жисмоний ва ақлий қобилиятларини руёбга чиқарилиши жараёнида ходим ҳамда иш берувчи ўртасидаги меҳмат туғрисидаги қонунлар билан тартибга солинаднган ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. Йўл транспорт ҳодисаси юз берган бахтсиз ходисалароқнбатида юз берган моддий зарар деганда соғлиқка зарар етган ҳолда ходим йуқотган иш ҳақи. унинг муайян қисimini қоплаш, қўшимча харажатларни қоплаш. бир йўла қопланадиган нафақа бериш, маънавий зарарни қоплаш кабилардан иборат бўлади шахс вафот этган тақдирда эса, ушбу харажатлар унинг меҳнатга яроқсиз қарамогида бўлиб келган оила аъзоларига тўланади (хотини ёки болаларига). Суғурталовчи томонидан туланиши лозим бўлган суғурта мукофоти (бадали) йнллик иш ҳақи фойдига нисбатан фойизларда,

суғурталовчи томонидан белгиланган тарифдарга мувофиқ белгиланади. Хулоса қилиб айтиш мумкинки, барча ходисаларни юз берилишдан олдин суғурталаш жараёни мумкинدير.

1.3. Мажбурий суғурта шартномаси объекти ва субъектларини ўзига хос жиҳатлари

"Ўзагросуғурта" ташкилоти - бу махсус суғурталаш компанияси. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда суғурталаш давлат ва нодавлат суғурталаш идоралари томонидан ўтказилади. "Ўзагросуғурта" ДАСК ташкилоти узтаркибига турли суғуртамунасобатлари акс этиради ва фаолият юритувчи хўжалик субъекти бўлиб ҳисобланади. Ҳукукий томондан "Ўзагросуғурта" мамлакатдаги амал қилаётган қонунлар доирасида фаолият юритади. Мустақил субъект сифатида мамлакат иқтисодиртининг ривожланишига ҳисса кушади. "Ўзагросуғурта" ДАСК мамлакат ҳудудида бошқа ташкилотлар билан шартномалар тузиш, суғурта фондларни шакллантириш, вақтинча буш пул маблағларини фойдакелтирадиган соҳаларга сармоя сифатида йуналтириш, чиқарган кимматли қоғозларни сотиш. буш пул маблағларини фойда олиш учун кредитга бериш ҳуқуқга эга.

Суғурталовчи — сифатида юридик ва жисмоний шахслар тушунилади, улар суғурта ташкилотлари билан муайян суғурта муносабатлари ўрнатиб суғурта суммасини тулайдилар

Суғурталаш объекти ва предмети бўлиб шахснинг соғлиги, ҳаёти ёки мол-мулки ҳисобланади.

Суғурта баҳосининг ушбу нбора мол-мулкни суғурталаш жараёнида қўлланилади. Бу жараёнда суғурта суммасини белгилаш учун аввало суғурта объекти баҳосини туғри аниклаш керак. Суғурта суммаси деб шундай маблағларнинг тушиш керакки бу суммага мол-мулк, шахснинг ҳаёти ёки соғлиги суғурталанади. Суғурта тарифи деб суғурта суммасининг бирлик қисмини тушуниш лозим. Суғурта тарифи асоснда суғурта фондн

шаклланади. "Ўзбекистон Республикаси Суғурта тўғрисида"ги Қонунининг 10 моддаси 2 - бандига кўра "Суғурта тарифлари суғуртага доир тўлов миқдорлари бўлиб, улар суғурта ташкилоти суғурта пулини тўлаш (суғурта товони) захира фонди ва бошқа фондлар ҳосил қилиш учун молиявий маблағ билан таъминлайдиган миқдорда белгиланади. Мажбурий суғурта турларига доир суғурта тарифлари қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилади. Суғурта турларига доир суғурта тарифининг миқдори томонларининг келишувига мувофиқ белгиланади. Фуқароларни мажбурий суғурталаш, суғурта шартнома муносабатлари энг кенг тарқалган ижтимоий соҳа бўлиб, унинг воситасида моддий ва бошқа манфаатларни қутилмагани ҳодисалардан муҳофазадаш ана шундай ноҳуш ҳоллар юз берган тақдирда эса унинг салоий оқибатлари таъсирини бартараф этиш ёки лоақал камайтиришни таъминлайди.

Шахсий суғурта оммавий бўлиб ҳисобланади қонунда кўрсатилган шахслардан суғурта қилувчилар сифатида бошқа шахсларнинг ҳаёти, соғлиғи ёки мол — мулкни ёхуд ўзининг бошқа шахслар олдидаги фуқаролик жавобгарлигига ўз ҳисобидан. ёхуд манфаатдор шахслар ҳисобидан суғурта қилиш мажбурияти қонун билан юқланган ҳолларда суғурта шартномалар тузиш йўли билан амалга оширилади. Мажбурий суғуртада суғурта қилдирувчи суғурталовчи билан суғуртанигушбу турини тартибга соладиган қонун ҳужжатларида назарда тутилган шартларда шартнома тузиш шарт. Қонунда фуқароларнинг ҳаёти ва мол-мулкни давлат бюджети маблағларини ҳисобидан мажбурий суғурта қилиш ҳоллари назарда тутилиши мумкин. Мулкий суғурта шартномасига мувофиқ бир тараф (суғурталовчи) шартномада назарда тутилган воқеа. суғурта ҳодисаси содир бўлганда боқа тарафта (суғурта қилдирувчига) ёки шартнома қайси шахснинг фойдасига тузилган бўлса. ўша шахсга бу ҳодиса оқибатида суғурталанган мулкка етказилган зарарни ёхуд суғурталовчининг бошқа мулкий манфаатлари билан боғлиқ зарарни шартномада белгиланган сумма доирасида тўлаш мажбуринтини олади. Суғурта шартномаси келгусида юз бериши эҳтимоли бўлган риск туфайли вужудга келадиган зарари оқибат ўрнини суғурталовчи

томоиидан суғурталовчига олдиндан тўланадиган мунтазам тўлаб бориладиган ҳақ эвазига тулиқ ёки қисман қоплашнинг ҳуқуқий воситаси сифатида суғурта ташкилотлари томоиидан амалга ошириладиган тадбиркорлик фаолияти сифатида муайин хусусиятларга кўра таснифланиш мумкин. Суғурталаш объектларига кўра мулкӣ ва шахсий суғурта фарқланиш лозим. Мулкӣ суғурта уз навбатида кўчар ва кўчмас мулклар суғуртасига, шахсий суғурта эса соғликни ёки ҳаётни суғурталашга бўлиниши мумкин. Ўз навбатида мулкӣ суғуртанинг кўплаб кўринишлари уй-жойларни транспорт воситаларини, уй-рузғор анжомларини корхоналарни ва ҳоказо. Шахсий суғуртанинг хима-хил шакллари болаларни суғурталаш, бахтсиз ходисалардан суғурталаш ва бошқалар учрайди. Суғурта муносабати субъектларига кўра жисмоний шахслар суғурталанувчи булиб қатнашадиган ва юридик шахслар суғурталанувчи булиб қатнашадиган суғурта шартномалари узаро фарқланоди.

Суғурталовчи шахсларга кўра суғурта шартномалари давлат суғурта ташкилотлари томонидан амалга ошириладиган суғурта шартномалари ҳамда нодавлат мулкичилиги асосида фаолият юритувчи мустақил суғурта ташкилотлари томонига, шу жумладан Ўзбекистонда суғурта фаолияти билан шуғулланишга лицензия олган чет эллик суғурта ташкилотлари иштироқидаги суғурта шартномалари мавжуд бўлади. Юқоридагилардан ташқари иқтисодий тармоқларша кўра ёқн тадбиркорлик фаолиятининг а прим нуналишларига мувофиқ тарзда тузиладиган суғурта шартномалари ҳам кўпгина узига ҳос жихатларга эга булади ва бу жихатлар Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати қарорларида ушбу соҳолаларда суғурта шартномасини тузишга оид махсус қоидаларда белгилаб қўйилади. Ушбу нуқдаи-назардан суғурта шартномаларининг қуйидаги турларини қайд этиш мумкин.

1. Қишлоқ хўжалиги фаолиятини суғурталаш
2. Қурилиш ташкилотчилигини суғурталаш.

3. Экспорт - импорт фаоллятини суғурталаш 4.Тадбиркорлик
фаоллятини суғуртолаш

5. Транспорт воситаларини суғурталаш

6 Тиббий суғурта

7. Давлат ижтимоий суғуртаси.

8. Шартномаларнинг бажарилишини суғурталаш

9. Кредит жараёнини суғурталаш

10. Уй-рўзгор буюмларни суғурталаш ва хоказо.

"Суғурта туғрисида"ги қонуни ҳисобланади. Ушбу Қонунда умумий қоидалар, суғурташартномаси, суғурталовчиларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш, суғурта фаолляти устидан давлат идораларини назорат қилиш, суғуртага оид низоларни ҳал қилишга оид қоидалар белгиланган. Суғурта фаоллятини тартибга солиш ва улар устидан давлат назорати асосан ушбу қонунга таянилган ҳолда амалга оширилади. Бундан ташқари Ўзбекистон республикаси Фуқаролик Кодекси ҳам суғурта ҳуқуқининг муҳим манбаларидан ҳисобланади. Унда барча битимлар ва шартномаларга тааллуқли бўлган асосий қоидалар белгиланган. Фуқаролик кодексининг 914-962 моддаларида суғурта шартномалаш, унинг турлари иштирокчилари ўртасидаги, суғурталовчи ва суғурталанувчи ҳуқуқлари ҳамда жавобгарликларининг энг муҳим қоидалари белгиланган. Суғурта ҳуқуқи манбалари қоидаларида Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, бошқа давлат бошқарув органларининг идоравий меъерий ҳужжатлари муҳим урин тутати. Ушбу меъерий ҳужжатлар "Суғурта" туғрисидаги қонун талабларини, Ўзбекистон Республикаси Президент ва ҳуқуқий қоидаларида белгиланган вазифаларнинг бажарилишини таъминлашда, суғурта фаоллятига оид давлат сиёсатини руёбга чиқарилишида алоҳида касб этади. Суғурта молиявий маблағлар энг кўп қўлланадиган, муносабат иштирокчиларининг ҳуқуқ ва манфаатлари тукнашадиган шу туфайли бу ҳуқуқ ва мажбуриятлар тез-тез риск остида қолиши мумкин бўлган соҳалардан биридир. Шу сабабли суғурта соҳасидаги муносабатлар

давлатнинг диққат эътиборида бўлиб, бу муносабат иштирокчиларининг ҳуқуқлари, мажбуриятлари, жавобгарликлари доирасида давлат томонидан белгиланади оид ҳукумат муносабат объектлари бўлиб—суғурта ташкилоти ва суғурта килдирувчи юридик ёки жисмоний шахс уртасида суғурта шартнома алоқалари келиб чиқишига сабаб бўлаётган предметлар ҳисобланади. "Суғурта туғрисида" ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг 3- моддасида кўрсатилишича "Фуқароларнинг ҳаёти соғлиги, меҳнат қилиш қобилияти, жисмоний ва юридик шахсларнинг мол-мулки моддий бойликлари. жавобгарлик мажбуриятлари, мулкӣ ҳамда мулкка оид бўлмаган ҳуқуқларни ёки манфаатларни суғурта объектлари ҳисобланади" Бироқ суғурта объектлари тушунчаси билан суғурта муносабатлари объектлари айна бир нарса эмас. Суғурта муносабати объектлари уз мазмунига кўра суғурта объектларидан анча кенг тушунча бўлиб, бошқа кўплаб юридик омилларни ҳам қамраб олади. Суғурта муносабатлари субъектлари узларининг суғурта соҳасидаги субъектив ҳуқуқлари ва мажбуриятларини бемалол амалга оширишлари учун зарур ҳуқуқ лаёқати ҳамда муомала лаёқатига эга бўлишлари лозим. "Суғурта туғриенда" ги қонуни 6 - моддасида айтилишича:

1 Суғурталанувчилар ва суғурталовчилар суғурта муносабатларининг субъектлари ҳисобланади.

2 Ўзбекистон Республикаси ҳудудида тургш бўлиб суғурта тўловларини тўлаётган ва суғурталовчилар билан муайян суғурта муносабатига киришаётан фуқаролик салоҳиятига тулиқ эга бўлган жисмоний шахслар еки юридик шахслар суғурталанувчилар деб ҳисобланади.

3 Чет эллик фуқароларни фуқаролиги бўлмаган шахслар ва чет эллик юрндик шахслари Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ва юрндик шахслари билан тенг равишда суғурталаниш ҳуқиқига эгаднрлар. Бўлардан ташқари суғурта ташкилотлари фаолиятини ташкил этиш назорат қилиш тегишли ташкилий чоралар қуллашҳуқуқи берилган давлатташкилотлари ҳам

суғуртага оид ҳуқуқий муносабат субъектлари сифатида қабул қилинишлари лозим.

4 Суғурталовчининг фаолиятини ҳимоя қилиш мақсадида унинг молия маблағлари ташкил этилади Суғурталовчи манба суғурта фонди ҳисобидан ўз харажатларини қоплайди ҳамда суғурталанувчига етказилган зарарии ҳам қоплайди. Бундан ташқари бозор муносабатлари шароитида суғурталовчи инвестицион фаолият билан ҳам шугулланади. Бунинг учун у ўз маблағлари ҳамда суғурта фондида жамғарилган маблағлардан фойдаланади. Суғурталовчининг барқарорлиги у томондан ташкил қилган суғурта фондини миқдорига ҳамдасуғурталовчиларнинг талабларига боғлиқдир. Суғурта молиявий фаолияти биринчи навбатда суғурта фондидаги маблағларни айланиши билан боғлиқлик. «Ўзагросуғурта» асосий даромадлари суғурта тўловлари ҳисобидан ташкил этилади. Суғурта тўловлари, сармоя ва банк маблағларидан келадиган даромадлардан ташқари суғурта ташкилоти бошқа йўллар билан даромад олиши мумкин. Ўзбекистон Республикаси "Суғурта туғрисида" ги қонунга кўра суғурталовчилар фаолиятида устав капитали ва захираларнинг мавжуд бўлиши, шунингдек қайта суғурта қилиш тизими молиявий барқарорлик негизи бўлиб. «Ўзагросуғурта» ДАСКни молиявий ҳолати туғрисидаги маълумотлар бухгалтерия ҳисоби ва бошқа ҳисобот материалларида акс этади «Ўзагросуғурта» ДАСКни асосий кредиторлари унинг мижозлари — суғурталанувчилардир. Улар суғурта ташкилоти фаолиятининг назорат қилиш имкониятига эга эмаслар. «Ўзагросуғурта» ДАСКнисуғурта захиралари ва фондлари фаолиятини юритиш ва ривожлантириш учун ташкил этилади. «Ўзагросуғурта» ДАСКни молиявий фаолиятида суғурта ходисаларининг олдини олиш борасидаги тадбирлар ҳам муҳим аҳамиятга эга. «Ўзагросуғурта» ДАСКни фуқаролар ҳаёти васаломатлигини муҳофаза қимшиш таъминлайдиган шарт— шароит яратишга ёки суғурта ходисаларининг олдини олишга қаратилган огохлантириш борасидаги тадбирларни маблағбилан таъминлашда қатнашиш учун махсус фондлар яратадилар. Огохлантириш бўйича тадбирларни амалга

ошириш мақсадида ажратилган мажбурий суғурта тарифларининг миқдори Ўзбекистон Республикаси қонунлари асосида белгиланади. Ихтиёрий суғурта тарифлари эса ана шу тадбирларга мувофиқлаштирилган қисмини суғурта компанияларининг ўзи белгилайди. Ана шу мақсадлар учун ажратиладиган маблағлар, «Ўзагросуғурта» ДАСКни харажатларига киритилади суғурта захаралари суғуртаташкилотлари томонидан ташкил қиладиган фойдлар бўлиб, суғуртачи ва суғурталанувчи ўртасида тузилган шартнома мажбуриятининг миқдорини белгилаб беради. Суғурта захиралари суғурталовчи мажбуриятларини бажаришига кўра белгиланади чунки шартномада кўрсатилган суғурта ходисаси юз берганда «Ўзагросуғурта» ДАСКни қоплаш суммасини тўлаш шарт бўлиб ҳисобланади. Суғурта захираларининг белгилаиши ва юзага келиш тартиби турлича бўлиши мумкин, бу захиралар суғурталанувчилар учун маблағлар сифатида иштирок этади ва мажбуриятлар бўйича суғурта тўловлари учун йўлантиради. Уларнинг миқдори тузилган шартнома тўловларини тўла қоплаши лозим. Бунинг учун махсус ҳисоб-китоблар ўтказилади шунга кўра тўловлар суммаси белгиланади «Ўзагросуғурта» ДАСКни устав капитали мавжуд. Устав капитали компаниянинг дастлабки фаолиятини таъминлаш ҳамда суғурта тўловлари харажатларини қоплаш учун сарфланади. Устав капитали амал қиладиган қонунга ва таъсис ҳужжатларига кўра шаклланади. Захиралар фойдадан ажратма кўринишида ҳам юзага келади. Фойдадан ажратма суғурталовчининг ўз фаолияти натижасида олинган ва солиқдар тўлаётганидан кейинги қолган маблағларининг бир қисмидир.

Фойдадан ажратма учта қурулганда акс этиши мумкин: қонун бўйича кўрсатилган, уставда кўрсатилган ҳамда эркин пул маблағлари "Ўзагросуғурта" ДАСК даромадлари билан бирга харажатлари ҳам турли мақсадлар учун йўналтирилади. харажатларнинг таркиби асосан иккита йўналиш бўйича белгиланади:

- 1) суғурталанувчиларнинг мажбуриятини бажариш;
- 2) суғурта компаниясининг фаолиятини молиялаштириш.

5. Бозор иқтисодиёти чуқурлашганида суғурта муносабатлари ҳам чуқурлашади. Суғурта бозори суғурта хизматининг олди-сотдиси бўйича иқтисодий муносабатлар йиғиндисини акс эттиради ва суғурта махсулотининг бир қисмини сотиш бўйича суғурталовчи ва суғурталанувчи ўртасидаги алоқани таъминлаб беради. Мамлакатда фаолият олиб бораётган суғурта компаниялари суғурта бозориинг асоси бўлиб ҳисобланади. Улар молиявий жихатдан суғурта фондннинг юзага келиш шакли бўлиб, суғурта фондида тупланган маблағлар эса, узоқ муддатли кредитларнинг манбаи бўлиб ҳисобланади. "Ўзагросуғурта" ДАСКнинг ичида вилоят бўлимлари асосий урин тутади. Суғурта тизимида суғурталаш мақсадини аниқлаб олиш учун аввало суғурта турларини аниқлаб олиш, унинг объектлари ва субъектларини ўрганиб чиқиш катта аҳамиятга эгадир. Мол-мулкни суғурталаш учун аввало мулклар хўжалик юритиш субъектлари бўйича туркумланиши керак бўлади. Бунинг учун аввало мулкнинг эгасини, яъни мулк кимга таалукчилигини аниқлаш лозим. Ўзбекистон Республикаси "Суғурта туғрисида" ги қонун 9 - моддасининг 2 - бандида кўрсатилишича "Мол-мулк суғурта қилинганда суғурта пули мол - мулкнинг шартнома тўзилаётган пайтдаги ҳақиқий қийматидан ошмаслиги лозим"бинолари, қурилиш объектлари транспорт воситалари, машина -ускуналар, товар захиралари, ишлаб чиқарнш воситалари, экспорт - импорт муносабатлари, умуман қорхонанинг барча мол-мулки суғурталанади қишлоқ хўжалиги соҳасида қўйидаги мулклар суғурталанади:

- 1) қишлоқ хўжалигида етиштириладиган ҳосил (пахта, буғдой ва х.о);
- 2) Чорва моллари, уй парандалари, хонаки асарилар, бинолар, иншоотлар. ишчи ва бошқа турдаги машиналар, транспорт воситалари. инвентарлар, хомашё захиралари, кўп йнллик дарахтлар. қишлоқ хўжалик соҳасида суғурта ходисаларига қургокчилик натижасида экинларнинг нобуд бўлиши, иссиқликнинг етарли бўлмаслиги, музлаши, яшин уриши, шамол, довул дул, сел сув, тошқини, зараркунандалар ва енғинлар бўлиши киради қишлоқ хўжалнгида асосий ва айланма маблағлар ҳам турди ходисилардан

суғурталанади. Суғурта қоплаш суммалари мулклари зарар кўрган ҳамда деҳқон ва фермер хўжаликларига берилади. Аҳоли мулкани суғурталашда уй-жойлар, дала ховлилар, қурилиш участкалари, моллар ва бошқа уй хайвонлари, отлар суғурталанади Фуқароларнинг мулклари табиий офат, бахтсиз ходисалар ва бошқа турли ходисалардан суғурта қилинади. Шахснинг суғурталанадиган мулкларига уй-рўзғор буюмлари, истеъмолтоварлари, шахсий хўжаликда қўлланадиган буюмлар, шахсий мулк ва бошқа оила аъзоларининг мулклари киради фуқароларнинг транспорт воситалари тусатдан бахтсиз ходисага учраш ёки транспорт халокатининг юз бериши транспорт воситалари билан тукнашиши ёки бнр-бирига урнашиб кетиш, йўл буйидаги тусикларига уриниш, машина ойналарига тош тегиши ва зарар куриши ва бошқа ходисалардан суғурталанади Фуқароларнинг мулки уларнинг яшаш жойлари бўйича яъниманзиллар бўйича суғурталаш амалга оширилади. Фуқароларнинг шахсий транспорт воситаларини суғурталаш икки томонинг розилиги билан суғурта шартномасига кўра амалга оширилади. Суғурта амалиётида юқларнинг транспорт суғурталаш шартномалари қуйидагиларга асосан амалга оширилади:

— барча таваккалликлар учун жавобгарлиги, бунда зрар қандай сабабга кўра, барча турдаги зарарларнинг суғурта химояси тушунилади.

—хусусий авариялар учун жавобгарлик, бунда юкнинг тўла ёки қисман авариядан кўрган зарари қопланади. Қурилиш ва бошқа мулкларни суғурта қилиш жараёни қўйидаги боскичларни уз ичига олади:

— мулкнинг зарар кўриши ходисасининг далилини белгилаш:

— қурилган зарар сабабларини аниқлаш ва ходисани суғурталаш ёки носуғуртали ходиса эканлигини хал этиш:

—зарар кўрган мулкларни ва объектларни аниқлаш: -зарар суммаси ва суғурта қоплаш суммасини ҳисоблаб чиқиш.

Мажбурий суғурта объекти транспорт воситалари эгаларининг, транспорт воситаларини бошқариш вақтида жабрланганларни нафақат мулки, балки соғлиги ва ҳаётига ҳам етказиладиган зарарни қоплаш билан

юзага келувчи фуқаролик мажбурияти билан боғлиқ манфаатлари саналади. Айтиш жоизки, пиёдалар йўл ҳаракати иштирокчилари ичида энг кам ҳимоя қилингандир. Чунки улар ҳимоядан ташқарижа қолиб кетмоқда.

Фуқаролар зарар кўрганда суғурта зарарнинг таркибини ва мавжуд эканлигини тақширади ҳамда суғурта баҳолаш варақаларида акс этган ва етмаганлигини аниқлайди. Шуларга асосан қоплаш суммаси туланади.

Умуман олганда, “Ўзагросуғурта” ДАСК ҳозирда энг муҳим бўлган транспорт ҳодисасидан жабрланганларни ижтимоий ҳимоя қилишга алоҳида эътибор қаратиши зарур.

II БОБ ЙЎЛ ТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИ ЭГАЛАРИ ФУҚАРОЛИК ЖАВОБГАРЛИГИ МАЖБУРИЙ СУҒУРТАЛАШ ШАРТНОМАСИНИ ҚЎЛЛАШ ШАРТЛАРИ ВА ТАҲЛИЛИ

2.1 Мажбурий суғурта шартномаларини қўллаш шартлари

Барчага малумки 2002 йил 22 октябрда Ўзбекистонда «Транспорт эгалари фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш тўғрисида»ги Қонун кучга кирди. 2009 йилнинг 22 январидан бошлаб транспорт воситалари эгалари фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш (ФЖМС) полисига эга бўлмасалар, энг кам иш ҳақи миқдорида, мансабдор шахслар эса энг кам иш ҳақининг уч баробари миқдорида жарима тўлайдилар.

Барчамизга «қашшоқлик ва қамокдан ҳимоя йуқ» жумласи яхши таниш, албатта. Бугунги кунда инсон ҳимояланмаган ҳолатлар қаторига «йўл-транспорт ҳодисасидан» жумласини ҳам қўшиш жоиз. Чиндан ҳам, ҳайдовчи қанчалик малакали бўлмасин, йўлдаги вазиятга қанналик ҳушёрлик билан ёндошмасин, барчасини олдиндан кўра билиш имконсиз. Ҳеч ким кутилмаганда бошқа бир транспорт эгаси айби билан йўл-транспорт ҳодисаси иштироқчисига айланиб қолмасликка қафолат беролмайди.

Агар йўл-транспорт ҳодисаси содир бўлар экан, сиз ҳақмисиз ёки ноҳақ, барибир машина таъмири учун пул сарфлашингизга тўғри келади. Автомобилингиз қанчалик қиммат бўлса, табиийки, сарф-харажат ҳам шунга яраша бўлади. Қолаверса, 2008 йил 22 октябрдан машинамитиклаш ва йўл-транспорт ҳодисаси сабабли жабрланувчиларга етказилган зарарнинг бир қисмини қоплашни суғурта компанияси зиммасига юклаш мумкин. Хар холда, «Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш тўғрисидаги қонун бунга қафолат беради. Бошқача айтганда, ФЖМС полиси ўз эгасини йўл-транспорт ҳодисасидан жабрланган томонга тўланувчи пулдан озод килади.

ФЖМС жабрланувчининг мулкига зарар етганда энг кўпи билан \$1050, жабрланувчининг соғлиги ёки ҳаётига зарар етганда эса энг кўпи билан \$1950 миқдоридаги маблағни куздатутади. Суғурта копламаси суғурталовчи томонидан бевосита жабрланувчига (унинг вориси ёки ҳуқуқийўтган шахсга) етказилган зарар миқдорида, лекин юқорида қайд этилган қийматдан ортиқ булмаган миқдорда тўланади.

Зарарнинг хаммаси ҳам қопланиши мумкин, лекин бунинг учун сиз мажбурий суғуртадан ташқари фуқаролик жавобгарлигини ихтиёрий суғурталаш полисига ҳам эга бўлишингиз керак бўлади. Чунки етказилган зарар ўрнатилган лимитдан юқори бўлиш ҳолатлари ҳам кам эмас.

Масалан, сиз фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш полисига эгасиз. Қонунга мувофиқ жабрланувчининг мулкига зарар етказилганда суғурта копламаси \$1050 га тенг миқдорда чегараланади, етказилган зарар миқдори эса \$3000 ни ташкил этди. Бу ҳолда суғурта компанияси фақат кўзда тутилган \$1050 ни тўлайди, қолган қийматни эса сиз ўз ҳамёнингиздан тўлашингизга туғри келади.

Шунингдек, фуқаролик жавобгарлигини ихтиёрий суғурталаш полисига ҳам эга бўлсангиз, унда зарарнинг \$1950 ҳажмидаги қолган қисми мазкур полис бўйича тўланган бўлар эди.

ФЖМС полиси қиймати биринчи навбатда транспорт воситасининг тури ва қувватига боғлиқ, (йиллик база ставкаси). Масалан, енгил автомобиль двигателининг ҳажми, автобус ва микроавтобуснинг йўловчи сифими, юк автомобилининг юк кўтариш қобилияти қанчалик катта бўлса, полис нархи ҳам шунча юқори булади.

Кейин қуйидагиларга кўра полис нархини орттирувчи ва/ёки пасайтирувчи коэффициентлар кўлланилади:

- транспорт воситаси рўйхатгаолинган жой.
- транспорт воситасини бошқаришга рухсат этилган шахслар сони.
- ўтгандаврваҳайдовчистажидавомидасуғуртаходисаларининг

рўйберган ёки бермаганлиги; -
транспорт воситасидан фойдаланишнинг мавсумийлиги. -
қоидабузиш ҳолатларининг мавжудлиги. - ҳайдовчининг ёши.

Шубилан бирга, таъкидлаш керакки, ФЖМС бўйича максимал суғурта мукофоти йиллик база ставкасига мувофиқ равишда унинг беш баробаридан юқори бўлмаслиги керак.

Шунга кўра, агарсиз, масалан, двигатели ҳажми 1200-2000 см³ атрофида бўлган енгил автомобиль эгаси бўлсангиз ва ундан такси сифатида фойдаланмасангиз, ФЖМСнинг йиллик полиси миқдори юқорида қайд этилган омилларга кўра \$10,8 дан \$67,5 гача бўлган қийматни ташкил этади.

Шу билан бирга, 1941-1945 йилги уруш катнашчилари ёки партизанлари ёхуд уларга тенглаштирилган шахслар, 1941-1945 йилдаги уруш даври меҳнат фахрийлари, болалигида ота-оналаридан бири ёки қайта турмушга чиқмаган бева аёл билан бирга концентрацион лагерда бўлган собиқ асирлар, ҳарбий хизматни уташ чоғида ярадор, қонтузияси ёки ногирон бўлган ва шунинг натижасида ҳалок бўлган ёки фронтда орттирилган касаллик оқибатида вафот этган ҳарбий хизматчиларнинг фарзандлари, Чернобиль АЭСидаги авария натижасида жабрланганлар, нафақадагилар ва ногиронлар учун суғурта мукофоти нархининг 50 фоизи миқдорида чегирма белгиланади.

Мажбурий суғурта шартномаси оммавий саналади. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 358-моддасига асосан оммавий шартнома ташкилот томонидан тузилган ва маҳсулот сотуви, иш бажариш ёки хизмат кўрсатиш бўйича унинг мажбуриятларини ва ушбу ташкилот уз фаолиятига кўра мурожаат қилувчи ҳар бир миқдорга кўрсатиши керак бўлган хизматларни (чакана савдо, умумий транспорт кўрсатиш хизмати, алоқа хизмати, электр таъминоти, тиббий, меҳмонхона хизмати кўрсатиш ва бошқалар) белгилаб берадиган шартнома тури саналади. Бундай ташкилот қонунда кўрсатилган ҳолатлардан ташқари оммавий шартномани тузишда бир шахснинг иккинчи шахсга нисбатан афзал кўриш ҳуқуқи йўқ.

2.2. Йўл транспорт воситаларини эгалари фуқарони жавобгарлигини мажбурий суғурталаш шартномаси асосида суғурта қопламасини тўлаш тартиби

Тасаввур қилингки, сиз йўл-транспорт ҳодисаси айбдори бўлиб қолдингиз ва учинчи бир шахсга зарар етказдингиз. Шундай вақтда сиз ёки сизнинг ваколатли шахсингиз йўл-транспорт ҳодисаси содир бўлгандан сўнг 72 соатдан кечикмаган ҳолда суғурта компаниясини, йўл ҳаракати хавфсизлиги хизматининг ходиса содир бўлган ва транспорт воситаси рўйхатга олинган ҳудудлардаги бўлимларини ёзма равишда воқеадан хабардор қилиши лозим.

Шунингдек, суғурта компаниясига суғурта полисининг асли ёки нусхасини илова қилган ҳолда суғурта тўловини тўлаш ҳақидаги ариза, етказилган зарар фарқи ва миқдорини, мулкка етказилган зарар фарқи ва миқдорини, жабрланувчининг шахсини, ворислик ёки ҳуқуққа эгаликнинг кучга киришини тасдиқловчи ҳужжатларни, шунингдек, ворисларнинг шахсини ва ҳуқуққа эгаликнинг давлат рўйхатидан утганини тасдиқловчи ҳужжатларни тақдим этишингиз керак.

Ўз навбатида, суғурта компанияси 15 кун муддатдан кечиктирмаган ҳолда суғурта қопламасини тўлаш тўғрисидаги аризани куриб чиқиши ва уз қарорини сизга маълум қилиши шарт. Суғурта қопламаси тўлаш рад қилинганда, рад қилиш тўғрисидаги қарорда асословчи далиллар кўрсатилган бўлиши шарт.

Сиз, биринчи навбатда, ўз ташаббусингиз ёки суғурта компаниясининг талаби билан зарарланган мулкни ёки унинг қолдиқларини зарар етказилиш ҳолатларини аниқлаш ва қопланиши талаб этиладиган зарар миқдорини аниқлаш мақсадида кўриб чиқиш ва мустақил экспертизадан ўтказиш учун суғурта компаниясига тақдим этишингиз шарт.

Суғурта компанияси эса, уз навбатида, агар ўзаро ёзма равишда бошқа муддат келишилмаган бўлса, зарарланган мулк ёки унинг қолдиқларини 5

кундан ортик бўлмаган муддатичида куриб чиқиши ва мустақил экспертиза ўтказиши даркор.

Суғурта компанияси зарарланган мулкни ёки унинг қолдиқларини куриб чиқмаса, ва юқорида кайд этилган муддат ичида мустақил экспертиза ўтказмаса, сиз шундай экспертизани мустақил равишда ташкил этишингиз мумкин. Бундан ташқари, бундай холда сиз суғурта компаниясига зарарланган мулк ёки унинг қолдиқларини тақдим этмасликка ҳақлисиз, суғурта компанияси эса мазкур мустақил экспертиза натижаларига эътироз билдириши мумкин эмас.

Суғурта тўлови учун асос бўлган мустақил экспертиза қиймати суғурта компанияси томонидан қопланувчи зарар таркибига киритилади, аммо ҳар қандай тақдирда ҳам умумий тўлов ўрнатилган суғурта суммасидан ортимаслиги керак.

Ёдда тутинг, суғурта қопламасини тўлаш суғурта компанияси томонидан зарарни қоплаш туғрисидаги қарор қабул қилингандан кейин 5 кундан кечиктирмай амалга оширилади.

Бошқа вариант. Сиз жабрланувчига етказилган зарарни ўз ёнингиздан тўлайсиз, суғурта компанияси эса ўрнатилган лимит (суғурта миқдори) доирасида сизнинг харажатингизни қоплайди. Аммо шарти шундаки, бу ишни сиз ўз суғурта компанияннгизнинг ёзма розилиги асосида амалга оширган бўлишингиз ва унга етказилган зарарни қоплаганиннгизни тасдиқловчи ҳужжатларни тақдим этган бўлишингиз керак.

Агар сиз зарарни қисман қоплаган бўлсангиз, суғурта компанияси суғурта тўловининг тегишли қисмини сизга, қолган қисмини эса жабрланганга (унинг вориси ёки ҳуқуққа эгалик қилувчи шахсга) юқоридаги шартга асосан тўлайди.

Яна бир вариант мавжуд. Жабрланувчи ҳаётига, соғлигигава (ёки) мулкига етказилган зарарни қоплашни сўраб ёзма равишда ўзи полис олган суғурта компаниясига мурожаат қилади. Ўз навбатида, ушбу компаниянинг суғурта қопламасини тўлашбилан боғлиқ барча харажатларини сизнинг

суғурта компаниянгиз қоплайди. Бу суғурта ҳолати зарарни бевосита бартараф этиши деб аталади.

Таъқидлаш жоизки, суғурта компанияси сизнинг ташаббусингиз ёки суғурта компаниясининг талаби билан қабул қилинган зарарни бартараф этиш ёки камайтириш бўйича кечиктириб бўлмас чоралар билан боғлиқ сизнинг барча талаб қилинган ва исботланган (суд харажатлари, жарималар ва бошқа шунга ўхшаш тўловлардан ташқари) харажатларингизни қоплайди.

Сизда бир қатор табиий саволлар туғилиши мумкин. Бордию суғурта компанияси банкротга учраса нима бўлади? Айбдор номаълум бўлган ёки ФЖМС полисига эга бўлмаган ҳолатларда зарарни ким қоплайди?

Мамлакатимиз суғурта тарихида шу кунга қадар бирор суғурта компаниясининг банкротга учраш ҳолати кузатилмаган. Аммо шунга қарамай, келажакда бу ҳолатнинг юзага келмаслигига ҳеч ким қафолат беролмайди.

Шундан келиб чиққан ҳолда қонунчиликка мувофиқ Ўзбекистонда транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш бўйича тўловларни тўлаш юзасидан қафолат жамғармаси ташкил этилган. Жамғарма зиммасига суғурталовчи банкротга учраганда; етказилган зарар учун жавобгар шахс номаълум бўлганда; транспорт воситаси эгаси томонидан етказилган зарар унинг уз фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш мажбуриятларини бажармаган ҳолда мажбурий суғурта шартномаси бўйича суғурта тўловларини қоплаш мажбурияти юкланган.

Бундан ташқари, Жамғарма юқорида қайд этилган шахслар томонидан суғурта мукофотлари учун чегирмаларни ҳам қоплайди.

2.3. Йўл транспорт воситаларини эгалари фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш амалга оширувчи суғурта компаниялари таркибида «Ўзагросуғурта» ДАСКнинг тутган ўрни таҳлили

Бугунги кунда республикамызда транспорт воситалари эгаларига фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш хизматини 9 та суғурта компанияси тақдим этмоқда:

- «Ўзбекинвест» ЭИМСК;
- «Ўзагросуғурта» ДАСК; - "Кафолат" ДАСК;
- "IShONCh"БСК;
- "ALSKOM" ОАЖ;
- «Asia Inshurans» МСЖ; - "Alfa Invest" ЕАЖ;
- «Kapital Sug'urta ОАЖ»;
- «Universal Sug'urta» ЁАЖ.

Танлов имконияти кенг бўлганда, суғурталанишни истаган шахс учун танлаш осон кечмайди. Қалтисликни қайси компанияга ишониш ва бу билан зарар курмаслик мумкин? Қайси бири афзалроқ: юқори даражада хизмат кўрсатилувчи компанияга мурожаат этишми, анчайин таниқли брэндга эга суғурталовчини танлашми ёки дустингиз тавсия қилаётган суғурта компаниясига ишонишми? Бу саволга бирданига жавоб бериш мушкул.

Суғурта компаниясини танлаётган одам учун икки асосий жихатни билиш даркор: суғурта компанияси қай даражада мақбул шартлар таклиф этипти ва унинг ҳақиқий молиявий аҳволи аниқлаш зарур.

Биринчи ҳолатда муаммо иуқ. Чунки транспорт воситалари эгалари фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича суғурта миқдори, суғурта тарифи, мазкур суғурта турини амалга ошириш шартлари, суғурта даъволарини кўриб чиқиш тартиби ва бошқа шартлар қонунчиликка асосан ўрнагилган ва улар барча суғурта компанияларида бир хил.

Шундай булса-да, барча суғурта компанияларида турли одамлар ишлайди ва, табиийки, улардаги хизмат кўрсатиш даражаси турлича. Йирик нуфузли компаниянинг устунлиги унинг нисбатан молиявий барқарорлигидадир. Бундай компаниянинг инқирозга учрашига ишониш анча қийин. Суғурта ҳодисаси юзага келганда, агар сиз барчасини тўғри амалга оширсангиз, тўлов сизга албатта таъминлангди. Аммо компанияларда мижозлар портфели кам бўлса, ҳар бирининг аҳамияти суғурталовчи учун шунчалик юқори бўлади. Бу ерда, ҳар ҳолда, сизга алоҳида эътибор билан қарашади, суғурта ҳолати юз берганда нима қилишни муфассал

тушунтиришади, суғуртанинг сизга энг мақбул вариантини танлашда кумак беришади. Бир нарса аниқўзингиз ҳамкорлик қилмокчи бўлган суғурта компанияси ҳақида ва суғурта ҳолати юз берганда нима қилишни қанчалик кўп билсангиз, шунчалик яхши.

Аммо, барибир, фикримизча, суғурта компаниясини танлашда куйидагиларга эътибор қаратиш жоиз:

-Компаниянинг нуфузи (обруси). Шубҳасиз бу омил ҳам муҳим, бироқ, у суғурта компаниясини танлашда ягона омил бўлиб қолмаслиги керак.

- Суғурта ҳолати юзага келганда бунга суғурта компанияси қандай муносабатда бўлади, суғурта қопламасини қанча муддатда олиш мумкин бўлади. Акс ҳолда компанияни суғурта ҳолати юзага келгани ҳақида талаб қилинувчи шаклда хабардор қилолмаслик оқибатида суғурта қопламасини ололмай қолиш ёки суғурта тўлови жуда узоқ муддатга чўзилиб кетиши сабабли ноқулай аҳволга тушиб қолишингиз мумкин.

-Бозорда фаолияти юритаётган муддат. Албатта, яхшиси суғуртачини фуқароларга анча узоқ — тўрт-беш йилдан бери хизмат кўрсатиб келаётганини танлаш керак. Фаолият муддатининг юқорилиги компаниянинг барқарорлиги ва доимий ривожланишда эканлигини англатади.

- Компания шуғулланувчи суғурта турлари. Қоида бўйича, компания қанчалик куп суғурта турлари билан шуғулланаётган бўлса, унинг молиявий барқарорлиги ҳам шунча юқори бўлади.

- Катта тўловлар. Агар компания катта қалтисликлар бўйича тўловларни амалга оширган бўлса, сизнинг ФЖМС бўйича тўловларингизни тўлаш учун ҳам унда маблағ топилади.

Суғурта компаниясининг ишончилигини белгиловчи асосий кўрсаткич унинг тўлов қобилияти ва молиявий барқарорлиги саналади. Буни аниқлаш учун булажак миждоз аксарият ҳолатда компания нуфузи ва обруси туғрисидаги тасаввур билан чекланади. Компания офисида баланс, лицензия нусхаси ва рўйхатдан ўтганлик туғрисидаги гувоҳномани сўраш мумкин.

Шунингдек, активларнинг тузилиши, уз маблағлари ва низом жамғармаси хажми, суғурта захира-си катталиги, суғурта захираси тузилиши ва бошқа кўплаб жихатларни ҳам ўрганиш мумкин. Аммо улар асносида тўлов қобилияти ва молиявий барқарорликни қандай аниқлаш мумкин? Буни махсус билимларсиз аниқлаш имконсиз. Шундай экан, бу аксарият мижозлар, айниқса жисмоний шахслар учун «хитой саводхонлиги» билан баробар. Қолаверса, фақат малакали мутахассисларгина ушбу кўрсаткичларни холис баҳолаши мумкин.

Айнан шундай пайтда ёрдамга рейтинг ташкилотлари келади. Мазкур ташкилотлар ўз методикаси асосида суғурта компанияларининг ишончилигини ўрганади ва тўлов қобилиятининг у ёки бу даражасини намоён этувчи рейтинг индексларини тақдим этади. Мижоз бирор қарор қабул қилиши учун ушбу рейтингни кўриб чиқишнинг ўзи кифоя.

Таъкидлаш жоизки, суғурта компаниясининг рейтинги жуда юқори бўлмаган тақдирда ҳам, унинг рейтинг ташкилотларига ўзининг «сир пардаси» — бухгалтерияси ва молиявий ҳисоботларини тақдим этишга тайёрлиги ушбу компаниянинг молиявий жихатдан ёмон аҳволда эмаслигини кўрсатиб беради.

Автросуғурта тарихининг, жумладан ФЖМС нинг юзага келиши Америка Қўшма Штатларидан бошланади. 1898 йил 1 февралда, АҚШда автомобиль ихтиро қилингандан (1895) сўнг уч йил ўтгач, америкалик Трумэн Мартин биринчи машинани Американинг Travelers Insurance Company суғурта компаниясида суғурта қилди.

Доктор \$500 ни қоплаш полиси учун \$12,25 тулади. Полис нархи анча юқори эди, аммо доктор Трумэнни тушуниш мумкин: уша даврда автомобиль жуда катта ҳашам саналар, уни бутун мамлакат аҳолисидан атиги бир неча мингигина сотиб олиш имконига эга бўлгани ҳолда от-уловлар сони 20 миллиондан куп эди. Доктор Трумэн айнан ана шу кўпсонли от-уловлар билан тўқнашишдан чўчиганди.

Барчаси 20-йилларда, Форд конвейери ишга тушгандан бошлаб ўзгарди. Йўлларда автотранспорт сонининг ортиши билан боғлиқ реал ҳавфнинг туғилиши юзага келувчи зарарни суғурталашни талаб этди. Айнан шунда уша вақтда мавжуд бўлган шахсий автомобиллини ихтиёрий суғурта қилишдан ташқари машина эгалари фуқаролик мажбуриятини суғурталаш ғояси туғилди. Бу ишнинг илк қалдирғочи Массачусетс бўлди. 1925 йилда ушбу штат биринчи бўлиб исталган автомобиль учун мажбурий суғуртани талаб қилиб чиқди. Унинг қаторига тез орада "бошқа штатлар ҳам қўшилишди. Автосуғурта ғояси кишиларда норозилик туйғусини уйғотмади — чиндан ҳам уша вақтларда автомобиль ҳаракат воситасидан кўра кўпроқ хашам саналар, табиийки, ўзи ёки ўзганинг айби билан етказилувчи катта зарарга тоқат қилиш ҳеч кимга ҳам ёқмасди.

Европа ҳам Американинг йўлини тутди. 50-йилларнинг бошига келиб, Европанинг деярли барча мамлакатларида «автофуқаролик» мажбурий қуриниш олди. Шунда «Яшил карта» Халқаро тизими — суғурта полисларини ўзаро тан олиш тўғрисидаги шартнома юзага келди. Унинг номи дастлабки полисларнинг яшил рангидан келиб чиқди.

Собиқ иттифоқ даврида 60-йилларда мазкур турдаги суғурта шаклини йўлга қўйишга ҳаракатлар бўлди, аммо «чириётган ғарб» йўлидан боришга журъат этилмади. Бунинг устига, автомобиль оддий совет фуқароси учун этиб бўлмас хашам бўлиб қолаверган эди.

Суғуртанинг мазкур шакли Ўзбекистонда 1994 йилнинг охирида пайдо бўлди. Республикада автотранспорт воситалари эгалари фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталашни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 30 декабрдаги «Ўзбекистонда транспорт воситаси ва бошқа машина ва механизм эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш тўғрисида»ги 632-сонли қарори тартибга солар эди.

Шу билан бирга, транспорт эгалари фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш бўйича суғурта миқдори энг кам иш ҳақининг 50 баробари миқдорида белгиланганди.

III БОВ Йўл транспорт ходисасидан жабрланганларни ижтимоий қилиш бўйича мажбурий суғурталашни ривожлантириш йўллари.

3.1. Йўл транспорт ходисасидан жабрланганларни ижтимоий қилишни мажбурий суғурталашни истиқболи

Ўзбекистонда олиб борилаётган иқтисодий-ижтимоий ва ҳуқуқий ислохотларнинг устувор йўналиши сифатида инсонларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган ҳуқуқий тизимни яратиш, қонунчилик базасини шакллантириш ва уларни амалга оширишнинг изчил механизмини яратиш эътироф этилади. Бунда, айниқса, турли хил сабабларга кўра, фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғига, фуқаролар ва юридик шахсларнинг мол-мулкига етказилган зарарлар ўрнини қоплашнинг янги ҳуқуқий институтларини вужудга келтириш ва уларни ижтимоий муносабатлар тизимига кенг жорий этиш муҳим аҳамият касб этади. Шу маънода бугунги кунда турмушда энг кўп содир бўладиган ҳамда фуқаролар ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонуний манфаатларига путур етказиш хавфи юқори бўлган транспорт воситалари билан етказиладиган зарарларнинг салбий оқибатларини камайтириш, зарар кўрган шахсларнинг мулкӣ манфаатларини қаноатлантиришнинг самарали ҳуқуқий механизмини яратиш долзарб масаладир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганларидек, биринчи навбатда, хусусий мулкнинг ҳуқуқ ва ҳимоясини мустаҳкамлашимиз, ҳар қайси хусусий мулкдор қонуний йўл билан қўлга киритган ёки яратган ўз мулкининг дахлсизлигига асло шубҳа қилмаслигини таъминлайдиган ишончли кафолатлар тизимини яратишимиз зарур⁴.

Шубҳасиз, ана шундай кафолатлар тизимида суғурта хизматлари ҳам алоҳида ўрин тутadi. Зеро, суғурта хизмати орқали хусусий мол-

---

⁴Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси.-Тошкент, Ўзбекистон, 2010 .48 б

мулкнинг шикастланиши натижасида вужудга келган зарарларнинг ўрни қопланиши кафолатланади ва шу орқали мулкдорнинг хусусий мулкка нисбатан ҳуқуқлари ҳимоя этилади.

Мана шу вазифаларни бажаришда суғурта хизмати етказилган зарарларни тез ва мақбул усулда қоплаши ҳамда жабрланувчилар учун салбий бўлган оқибатларни бартараф этишда ҳар доим кафолатланган пул фондини таклиф эта олиши билан етказилган зарарни қоплашнинг бошқа усулларида ажралиб туради. Таъкидлаш лозимки, суғурта қатор ўзига хосликларга эга. Суғурта иқтисодий категория сифатида манфаатдор ташкилотлар ва фуқаролар бадаллари ҳисобидан ташкил топган, махсус ташкилот (суғурталовчи) бошқарувида бўлган пул фондини вужудга келтириш ва тақсимлаш шакли бўлиб, унинг асосий тайинланиш мақсади суғурта қилдирувчиларнинг мулкий ёки бошқача талофатлари ва зиёнлари ўрнини қоплашдан иборат. Бошқача айтганда, суғурта бир шахсда вужудга келган зиёни кўп шахслар зиммасига юклаш бўлиб, бу шахслар учун зарарни қоплаш катта мулкий йўқотиш, талофати бўлиб кўрилмайдиган. Жабрланган шахснинг зиёнлари эса тез ва етарли даражада тўлиқ қопланади. Шу билан бирга, транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини суғурталашнинг мажбурий амалга оширилиши ҳамфуқаролик ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва вужудга келиши мумкин бўлган транспорт ҳодисалари хавфи оқибатларини камайитишга ёрдам беради.

Дарҳақиқат, бизнинг яқин истиқболдаги энг муҳим вазифамиз бошлаган ишларимизни изчил давом эттириш – истеъмол талабини кенгайтириш мақсадида социал соҳани ривожлантириш, меҳнатга ҳақ тўлашни янада ошириш, хизмат кўрсатиш секторини, инфратузилма объектларини ривожлантиришга, транспорт ва коммуникация лойиҳалари амалга оширилишига алоҳида эътибор беришдир⁵. Мамлакатимизда хизмат

---

⁵Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2010. -53 б.

кўрсатиш секторини, хусусан, суғурта хизматларини кўрсатишни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилиши бугунги кунда суғуртанинг ихтиёрий ва мажбурий турларини ривожлантириш, мазкур муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш изчиллигини оширишни талаб этади.

Шу сабабли Ўзбекистон Республикаси “Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги Қонунининг қабул қилиниши транспорт воситалари билан етказилган зарарларни қоплашда, жабрланувчиларга мулкӣ кўмак бериш орқали уларнинг ҳуқуқлари ва манфаатлари ҳимоясининг таъминланганлигини кафолатлашда муҳим воқелик бўлди. Ҳозирда мазкур қонун ҳужжати ва ундан келиб чиқиб, қабул қилинган бир қатор қонун ҳужжатлари транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини суғурталаш муносабатларини тартибга солишда ва уни амалга оширишнинг ҳуқуқий механизмини белгилашда асосий вазифани бажармоқда. Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилишнинг асосий кўрсаткичларига эътибор қаратадиган бўлсак, 2009 йилда республика бўйича суғурталанувчилар сони – 1145045 тани, берилган суғурта полислари – 1285785 тани, суғурта мукофоти суммаси – 30489944 минг сўмни, суғурта пули – 5492151709 сўмни ташкил этган бўлса, 2010 йилда суғурталанувчилар сони 1097339 тани, берилган суғурта полислари – 1247596 тани, суғурта мукофоти суммаси – 31798780 минг сўмни, суғурта пули – 5832997 минг сўмни ташкил қилгани ҳолда, 2011 йилнинг 31 август ҳолатида суғурталанувчилар сони – 954917 тани, берилган суғурта полислари – 1068578 тани, суғурта мукофоти суммаси – 28426897 минг сўмни, суғурта пули – 5375252772 сўмни ташкил этган⁶. Амалиётда суғуртанинг мазкур тури энг кўп тузилиши ва суғурта компаниялари фаолияти учун энг

---

⁶Транспорт воситалари эгаларининг фуқаровий жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича тўловларни кафолатлаш республика жамғармасининг 2009-2011 йиллар ҳисоботи.

аҳамиятли эканлиги билан ажралиб туради. Қолаверса, қонун ҳужжатлари асосида бу шартноманинг мажбурий тартибда тузилиши доимий равишда транспорт воситалари эгалари сонининг ошиб бориши мазкур суғурта шартномаси ва у билан боғлиқ муносабатларни тартибга солувчи қонунчилик аҳамиятининг ортиб боришини таъминлайди.

Маълумки, транспорт воситалари эгалари фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш шартномаси бўйича жаҳонда муайян тажриба мавжуд. Мазкур шартноманинг муайян моделлари ишлаб чиқилган. Ўзбекистон Республикасининг “Транспорт воситалари эгаларининг фуқароликжавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги Қонунини ишлаб чиқишда бу ҳолатлар ҳисобга олинган. Демак, бунда қўлланилган юридик воситалар қандай мезонлар асосида танлаб олинганлиги, уларни бугунги кундаги самарасини илмий таҳлил этиш талаб этилишини алоҳида қайд этиш зарур.

Эътироф этиш ўринлики, мазкур соҳада қонун ҳужжатларининг қабул қилинганлигига ҳамда суғурта муносабатларини тартибга солишга қаратилган қонунчилик базаси мавжуд бўлишига қарамасдан, суғурта фаолиятининг ушбу тури самарали ва мақбул усулларда ишламоқда, деб бўлмайди. Бу ҳолат, биринчидан, суғурта товонини тўлаш муддатларининг чўзилиб кетаётганлиги билан боғлиқ бўлса, иккинчидан, суғурта ҳодисаси ва уни ўрганиш усуллари, шунингдек мазкур турдаги шартномалар қўллаш амалиётининг етарли даражада изчил ва самарали эмаслиги билан изоҳланади.

Бундан ташқари, транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини суғурталашда товон пули миқдорини аниқлашнинг ўта мураккаб усуллари белгиланганлиги ва суғурта товонини олиш учун жабрланувчи амалга ошириши лозим бўлган ҳаракатлар ҳамда у томондан тўпланиши лозим бўлган ҳужжатлар ва маълумотларнинг кўплиги ҳам айрим ўринларда жабрланувчиларнинг суғурта хизматларидан воз кечишларига сабаб бўлмоқда.

3.2. Йўл транспорт воситалари эгаларини учинчи шахс олдидаги фукаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш тартиблаштириш йўллари

Бозор муносабатлари шароитида юридик ва жисмоний шахсларнинг учинчи шахслар манфаатига зарар етказиш хавфи кучаяди. Бу хавфнинг рўй бериши натижасида етказилган зарарни қоплаш юзасидан зарар етказган шахсларнинг жавобгарлигини суғурта қилиш мамлакатимизда уз ривожини тонмоқда. Ана шундай жавобгарликни суғурта қилишнинг кенг тарқалган турларидан бири-транспорт воситалари эгаларининг учинчи шахсларга зарар етказишдаги фукаролик жавобгарлигини суғурталашдир.

Маълумки, транспорт юқори хавфни келтириб чиқарувчи манбалардан бири ҳисобланади. Транспорт ҳайдовчиси транспорт воситасини бошқариш жараёнида учинчи шахсларнинг муайян манфаатларига, соғлигига зарар етказиши мумкин.

Йўл транспорт ходисаси натижасида зарар кўрган шахслар, кўп ҳолатларда айбдорлардан зарарни ундириб ололмайдилар. Ғайриқонуний ҳаракат туфайли юридик ёки жисмоний шахсларнинг соғлиги, ҳаёти ёки мол-мулкига етказилган зарар айбдор шахс томонидан тўлиқ ҳажмда қопланиши лозим. Қонун ҳужжатларида зарарни тўлаш мажбурияти зарар етказувчи бўлмаган шахсга юқлатилиши мумкин. Зарар етказган шахс, агар зарар уз айби билан етказилмаганлигини исботласа, зарарни тўлашдан озод этилиши мумкин.

Бугунги кунда аҳоли турмуш даражасининг доимо ошиб бориши, транспорт воситаларининг янада такомиллашиши жаҳонда автомобиллар сонининг мунтазам ўсишига олиб келаяпти. Транспорт воситалари сонининг қупайиши табиий ҳолда йўл-транспорт билан боғлиқ бахтсиз ҳодисалар ҳам қупайишига олиб келади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Ўзбекистон Республикасида транспорт воситалари ва бошқа узиюрар машина ҳамда

механизмлар эгалари фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғуртаси туғрисида" 1994 йил 30 декабрда қабул қилган 632-сонли Қарорига (бу Қарорга Вазирлар Маҳкамасининг "Суғурта хизматлари бозорини янада ривожлантириш чора-тадбирлари туғрисида" 2002 йил 27 ноябрдаги 413-сон Қарори билан қўшимча ва ўзгартиришлар киритилган) мувофиқ 1995 йил 1 январдан бошлаб транспорт воситалари эгалари фуқаролик жавобгарлигининг мажбурий суғуртаси жорий этилди. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фаолият кўрсатаётган мулкчиликнинг барча шаклларидаги транспорт воситалари эгалари фуқаролик жавобгарлиги мажбурий суғуртаёнга жалб қилинадилар.

Фуқаролик жавобгарлиги мажбурий суғуртасининг жорий этилганлиги йўл-транспорт ҳаракати иштирокчилари манфаатларини ҳимоя этишга ва уларни ижтимоий муҳофаза этишга қаратилган.

1 жадвалда транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича транспорт воситаси бирлитдан бир йилда бир марта ундириладиган суғурта суммаси ҳажмидан суғурта мукофотлари тарифлари миқдорлари келтирилган.

Юридик ва жисмоний шахсларга етказилган зарарни ундириш учун суғурта суммаларининг чекланган миқдорлари:

- мол-мулкка етказилган зарарни коплаш учун (ҳар бир зарар етказилиш ҳолати бўйича) - Ўзбекистон Республикасида белгиланган энг кам ойлик иш ҳакининг 20 баравари миқдорида;

- улимга олиб келган зарарни коплаш учун (ҳар бир жабрланган бўйича) - энг кам ойлик иш ҳакининг 30 баравари миқдорида.

Масалан: 2005 йилнинг 1 октябридан бошлаб, Ўзбекистон Республикасида ўрнатилган ЭНГ кам иш ҳақи миқдори 9400 сум миқдорида белгиланган. Демак, юридик ёки жисмоний шахсларнинг мол-мулкига суғурталанувчи томонидан зарар етказилганда суғурталовчи 470,0 минг сўгача суғурта копламаси тўаб бўлади. Айти пайтда фуқаронинг ўлимига олиб келган зарарни коплаш учун 282,0 мингсум миқдорида суғурта копламаси берилади.

1-жадвал

Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича транспорт воситаси бирлигидан бир йилда бир марта ундириладиган суғурта суммаси ҳажмидан суғурта тарифлари ставкалари (фоизларда)

Транспорт воситалари	Суғурта суммаларининг қабул қилинган ҳажмидан суғурта мукофотлари тарифлари (қонун ҳужжатлари билан белгиланган энг кам ойлик иш ҳақининг эллик баравари миқдорига)	
	Юридик шахслар	Жисмоний шахслар
Енгил автомобиллар, автобуслар	1,5	1
Юк автомобиллари	2	1.5
Троллейбуслар, трамвайлар	1	-
Тракторлар, комбайнлар ва бошқа ўзи юрар машина ва механизмлар	1	1
Махсус енгил автомобиллар ва микроавтобуслар	1	1
Мототранспорт	0.5	0,5

Ҳозир "Автофуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғуртаси" бўйича қонун қўлланилмоқда.

Экспертларнинг фикрича, Ўзбекистон Республикасида давлат рўйхатидан утган автотранспорт воситалари ҳайдовчиларининг анчагина қисми жавобгарликни суғурталаш бўйича шартномага эга эмас. Буни шу билан изоҳлаш мумкинки, кўпгина автотранспорт ҳайдовчилари суғуртани иккинчи даражали, кераксиз восита сифатида тушунишади. Хатто йўл автотранспорт ходисалари рўй берганда суғурта ташкилотларига мурожаат қилишни ҳам унутишади.

Автотранспорт ҳайдовчиларининг фуқаролик жавобгарлигини суғурталаш ихтиёрий тартибда ҳам утказилади. Бозор иқтисодиёти шароитида бу суғурта турини амалга ошириш бир томондан, транспорт ҳайдовчиси учун, иккинчи томондан эса йўл транспорт ходисаси натижасида зарар кўрган жабрланувчи учун ҳам катта аҳамиятга эга. Чунки транспорт ҳайдовчисида жабрланувчига моддий ёрдам кўрсатиш учун маблағ бўлмаслиги мумкин. Агар у учинчи шахсларга зарар келтириш жавобгарлигини суғурталаш бўйича шартномага эга бўлса, суғурта қопламаси суғурта ташкилоти томонидан қопланади.

Автотранспорт ҳайдовчиларининг фуқаролик жавобгарлигини суғурталашнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Бунда суғурта ташкилоти ва суғурталовчидан ташқари учинчи шахс ҳам иштирок этади.

Аммо фуқаролик жавобгарлиги суғуртаси бўйича шартнома суғурталовчи ва суғурталанувчи (транспорт воситаси ҳайдовчиси) ўртасида тузилади. Учинчи шахс эса шартномада иштирок этмайди, аммо шарнома унинг фойдасига тузилади.

Тажриба шуни кўрсатадики, автотранспорт ҳайдовчиларига нисбатан суд орқали белгиланган жабрланувчига тўланиши лозим бўлган зарар миқдори ҳайдовчининг бир йиллик иш ҳакиннинг ярмидан кўпини ташкил этади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Хорижий автотранспорт воситаларининг Ўзбекистон Республикаси божхона ҳудудида бўлишининг қўшимча шартлари тўғрисида"ги 2000 йил 12 январь, 11-сонли Қарорига биноан, Қозогистон Республикаси ва Туркменистоннинг транспорт воситалари, бошқа ўзиюрар машина ва механизмларининг Ўзбекистон Республикаси божхона ҳудудига кириб келишига тегишли лицензияга эга бўлган суғурта ташкилотларининг ҳайдовчиларнинг учинчи шахслар олдидаги фуқаролик мажбурияти суғурталанганлиги туфисидаги полиси мавжуд бўлган тақдирда йўл қўйилади. Давлат божхона қўмитаси Ўзбекистон Республикасининг суғурта ташкилотлари билан биргаликда божхона постларида транспорт воситалари, бошқа ўзиюрар машина ва механизмлар эгаларининг учинчи шахслар олдидаги фуқаролик жавобгарлиги суғуртасини амалга оширади. Бу жавобгарлик суғурта турининг жорий этилишига сабаб шуки, чегарадош мамлакатлар томонидан бир томонлама қуйидаги чора-тадбирлар жорий қилинган: Қозогистон Республикасида - ташувчининг йўловчи олдидаги фуқаролик, ҳуқуқий жавобгарлиги учун турли автотранспорт воситаларидан суғурта йиғимлари кулланилаётганлиги; Туркменистонда -Туркменистон ҳудудига кириб келасан автотранспорт воситалари эгаларидан Ўзбекистон Республикасида қабул қилинган йиғимларга тенг бўлмаган йиғимлар белгиланган. Шунинг эътиборига олган ҳолда 2000 йилнинг 1 январидан бошлаб, Қозогистон ва Туркменистон Республикаларидан кириб келадиган транспорт воситалари учун автофуқаролик жавобгарлигининг мажбурий суғуртаси жорий этилди. Қуйида ана шу чегарадош мамлакатлар ҳудудидан кириб келган транспорт воситалари ҳайдовчиларидан ундириладиган суғурта мукофотлари миқдори келтирилган (2-жадвал).

Суғурта суммаси миқдори Қозогистон Республикаси автотранспорти учун:

- мол-мулкка етказилган зарарни қоплаш учун - 400 АҚШ доллари;
- ўлим ҳолатига олиб келган зарарни қоплаш учун - 600 АҚШ доллари.

2-жадвал

Транспорт воситалари эгаларининг учинчи шахслар олдидаги фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш шартномалари бўйича бир ойгача муддатга Ўзбекистон Республикаси ҳудудига кирадиган битта автотранспорт воситасидан ундириладиган суғуртанинг тариф ставкалари (фоизларда)

т/р	Транспорт турлари	Суғурта жавобгарлиги миқдоридан суғурта тариф ставкалари (фоизларда)	
		1000 АҚШ лоллари (Қозғистон)	3000 АҚШ доллари (Туркменистон)
1.	Юкавтомобиллари	1,0	2,5
2.	Автобуслар	0.8	2,0
3.	Енгилавтомобиллар	0,5	1,5
4.	Тракторлар, комбайнлар ва бошқа ўзиюар машиналар ва механизмлар	0.4	1.0
5.	Мототранспорт	0,2	0,7

Туркменистон автотранспорти учун:

- мол-мулкка етказилган зарарни коплаш учун - 1000 АҚШ доллари;
- ўлим ҳолатига олиб келган зарарни коплаш учун - 2000 АҚШ долларида белгиланган.

Суғурта мукофотлари божхона органлари томонидан бевосита божхона постларида эркин алмаштириладиган валютада ундирилади ва маблағлар кейинчалик шартнома асосида суғурта ташкилотларининг ҳисоб рақамларига ўтказилади. Суғурта мукофоти тўлангандан сўнг, хорижий транспорт воситаси хайдовчиларига суғурта полиси берилади.

Ўзбекистон Республикаси божхона ҳудудига кириб келаётган хорижий транспорт воситалари хайдовчиларининг учинчи шахслар (жисмоний ва юридик шахслар)нинг соғлигига ва мол-мулкига етказилган зарар учун фуқаролик жавобгарлиги суғурта қилиш объекти ҳисобланади. Бундай тартиб Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Тожикистон Республикаси ва Қирғизистон Республикаси автотранспорт воситалари хайдовчиларининг учинчи шахслар олдида Ўзбекистон Республикасида фуқаролик жавобгарлиги тўғрисида" 2000 йил 18 февралдаги 59-сон қарорига (Мазкур Қарорга Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 27.11.2002 й. 413-сон Қарорига мувофиқ ўзгартиришлар киритилган) мувофиқ, Тожикистон ва Қирғизистон Республикалари учун ҳам жорий этилган.

Транспорт воситалари эгаларининг учинчи шахслар олдидаги фуқаролик жавобгарлигини суғурта қилиш шартномалари бўйича Ўзбекистон Республикаси ҳудудига 1 ойгача муддатга кириб келаётган бир автотранспорт воситасидан ундириладиган суғурта тариф ставкалари 3-жадвалда берилган.

Тожикистон Республикаси ва Қирғизистон Республикаси автотранспорти учун суғурта суммалари миқдорлари:

- 1000 АҚШ доллари - мол-мулкка етказилган зарарни коплаш учун;

3–жадвал

Транспорт воситалари эгаларининг учинчи шахслар олдидаги фуқаролик жавобгарлигини суғурта қилиш шартномалари бўйича Ўзбекистон Республикаси ҳудудига 1 – ойгача муддатга кириб келаётган бир автотранспорт воситасидан ундириладиган суғурта тариф ставкалари

т/р	Транспорт турлари	Суғурта жавобгарлиги хажмига нисбатан суғурта тариф ставкалари (фоизларда) 3000 АҚШдоллари (Тожикистон ва Киргизистон Республикалари)
1.	Юк автомобиллари	2,5
2.	Автобуслар	2,0
3.	Микроавтобуслар	1,8
4.	Енгил автомобиллар	1,5
5.	Тракторлар, комбайнлар ва бошқа ўзиюрар машиналар ва механизмлар	1,0
6.	Моторанспот	0,7

- 2000 АҚШ доллари - ўлимга олиб келган зарарни коплаш учун. Хорижий транспорт воситаси хайдовчиси томонидан учинчи шахсга етказилган зарарнинг суғурталовчи томонидан тўланишини назарда тутувчи воқеа ёки тасодиф суғурта ходисаси ҳисобланади. Уларга қуйидагилар қиради:

- фуқароларнинг соғлиғига, ҳаётига зарар етказилиши;
- транспорт воситасининг, шунингдек, мол-мулкнинг шикастланиши, нобуд бўлиши.

Зарар миқдорига шикастланган транспорт воситасини энг яқин жойдаги техник хизмат кўрсатиш станциясигача етказиш ва уни тузатиш харажатлари ҳам киритилади.

Суғурта қопламаси, агар йўл-транспорт ходисаси ёки бахтсиз воқеа оқибатида:

- жабрланувчи майиб бўлса ёки унинг соғлиғига бошқа тарзда шикаст етказилса;
- жабрланувчи вафот этса;
- учинчи шахсларнинг мол-мулки нобуд бўлса. йўқ қилинса ёки шикастланса, суғурталовчи томонидан туланади.

Транспорт воситасининг ҳаракатланиши натижасида етказилган зарарларга, шунингдек:

- транспорт воситасига йўловчилар чиқариш ёки тушириш пайтида;
- транспорт воситаси йўлда тўхтаб тўрган ёки тузатилаётган вақтда қолиб чиққан зарарлар ҳам киритилади.

Суғурталовчи:

- айбдор шахспинг транспорт воситасида бўлган юкка;
- йўл-транспорт ходисаси натижасида атроф-муҳитга;
- енгин келиб чиқиши туфайли ўрмонларга, дарахтзорларга ва боғларга етказилган зарар учун;

- нақд пул, кимматли қоғозлар, ҳар қандай турдаги ҳужжатлар, шунингдек, филателистик, нумизматик ва бошқа коллекциялар ва бойликлар йуқолганлиги учун жавоб бермайди.

Агар жабрланувчи томонидан қасддан жиноят содир этилган бўлса, суғурта товони тўланмайди. Зарар миқдори суд орқали аниқланади.

Шахсга етказилган зарар учун суғурта суммаси жабрланувчига, унга бошқа суғурта шартномалари бўйича тўланадиган суммалардан катъи назар, туланади.

Жабрланувчининг соғлигига етказилган зарар учун товон миқдори даволаш-профилактика муассасасининг тегишли ҳужжатида кўрсатиб ўтилган зарар даражасига қараб ёки вафот этганлик тўғрисидаги далолатнома асосида белгиланади.

Саломатликка етказилган зарар учун товон суғурта суммасига мутаносиб равишда, бироқ унинг жами миқдорининг 60 фоизидан (вафот этган тақдирда) кўп бўлмаган миқдорда туланади. Учинчи шахсларнинг мол-мулкига зарар етказилганлиги ёки нобуд бўлганлиги учун суғурта қопламаси суғурта суммасига мутаносиб равишда, бироқ унинг жами миқдорининг 40 фоизидан (мол-мулк тўлиқ нобуд бўлган тақдирда) кўп бўлмаган миқдорда туланади.

Мол-мулкка етказилган зарар учун ёки жабрланувчиларнинг соғлигига зиён етказганлик учун суғурта тўлови ҳар бир аниқ суғурта ходисаси бўйича бир вақтда туланади.

Суғурта қопламасини суғурталовчи барча зарур ҳужжатлар олинлиган сўнг 72 соат мобайнида тўлайди. Суғурта қопламасини тўлаш суғурталовчининг айби билан кечиктирилса, у ҳар бир кечиккан кун учун ҳисоблаб чиқилган суғурта товони суммасининг 0,5 фоизи миқдорида пеня тўлайди.

Йўл-транспорт ходисаси (бахтсиз ходиса) рўй берган тақдирда суғурталанувчи:

- йўл-транспорт ходисаси (бахтсиз ходиса) юз берган жойда ҳаракатланиш хавфсизлигини таъминлаш мақсадида тегишли чоралар кўришга, воқеа оқибатларини енгиллаштириш, шунингдек, мол-мулкнинг сақланишини таъминлаш чораларини кўришга;

- имкони борича зарарнинг кўпайишини бартараф этишга;

- жабр кўрган шахсларга фуқаролик жавобгарлигини суғурта қилишномасини тузган суғурталовчи тўғрисида зарур маълумотлар беришга;

- воқеа рўй берган жойдаги суғурталовчини дархол хабардор қилишга ёки воқеа рўй бергандан кейинги иш кунидан кечиктирмай суғурталовчига зарур ахборот ва тушунтириш хати тақдим этишга мажбурдир.

Транспорт воситаси эгаси, ҳайдовчи ёки даъво қилувчи шахс суғурта ташкilotига йўл-транспорт ходисаси (бахтсиз ходиса)га тааллуқли мавжуд далилларки тақдим этиши ҳамда суғурталовчинини юз берган воқеа тафсилотларини ва етказилган зарар миқдорини аниқланишини таъминлаши, шунингдек, суғурталовчи томонидан йўл-транспорт ходисаси (бахтсиз ходиса) айбдорларига қарши даъволарни текширишда ёрдам кўрсатиши шарт.

Йўл-транспорт ходисаси (бахтсиз ходиса) тўғрисида хабаролингандансўнг суғурталовчи зарар миқдорини ходисанинг ҳақиқий холаглари аниқлаш мақсадида ҳаракат қилади ҳамда суғурта далолатномасини ва манфаатдор шахслар иштирокида белгиланган намунадаги ҳисоб-китоб сметасини тўзади.

Суғурталовчи транспорт воситаси эгасини ва даъво қилувчи шахсни туланадиган зарар миқдорини аниқлаш учун қандай ҳужжатлар тақдим этиш зарурлиги ҳақида хабардор қилади.

Жабрланувчи ёки унинг топширигига кўра ваколатли шахс транспорт воситаси томонидан етказилган зарар тўғрисида суғурталовчинини хабардор қилади.

Агар зарар номаълум транспорт воситаси томонидан етказилган бўлса, у ҳолда жабрланувчи милицияга ёки Йўл ҳаракати хавфсизлиги хизматига,

суғурталовчига дархол хабар бериши ва зарар номаълум транспорт воситаси томонидан етказилганлиги тўғрисида тергов органларининг хулосасини олиши шарт.

Жабрланувчи томонидан ушбу шартлар бажарилмаган тақдирда суғурталовчи воқеанинг муҳим ҳолатлари аниқданмай қолганлиги учун товон тўлашга мажбур эмас. Куйидаги ҳайдовчи:

- ўчинчи шахсга зарар етказилишини қасддан юзага келтирган;
- транспорт воситасини спиртли ичимлик ичиб ёки гиёҳвандлик воситасини истеъмол қилиб, бошқарган ва бу билан суғурта воқеасини юзага келтирган;
- транспорт воситасини бошқаришга рухсатномаси бўлмаган;
- транспорт воситасидан унинг эгасининг рухсатсиз фойдаланган ва ушбу транспорт воситаси билан зарар етказган ҳайдовчи тўланган суғурта қопламасининг суғурталовчига қайтаришга мажбурдир.

Агар суғурталанувчи суғурталовчига зарар етказганлиги тўғрисида хабар бермаса ёки ўз вақтида хабар бермаса, у ҳолда суғурталовчи бундай хабар бермаслик ёки ўз вақтида хабар бермаслик оқибатида келиб чиққан қўшимча харажатлар ва суд чиқимларини қоплаш юзасида суғурталанган шахсга нисбатдан даъво қўзғатиши мумкин.

3.3. Йўл транспорт воситалари эгалари фуқаролик жавобгарлиги мажбурий суғурта шартномасида суғурта ходисалари бўйича зарарни қоплашни ривожлантириш йўллари

Мажбурий суғурта шартномаси бўйича зарар ўрнини қоплаш юзасидан амалга оширилиши лозим бўлган ҳаракатлар, ҳаётга, соғлиққа ва (ёки) мол-мулкка етказилган ҳамда мажбурий суғурта шартномаси бўйича ўрни қопланадиган зарарнинг миқдорини аниқлаш, суғурта товони ва уни тўлаш тартиби каби масалалар таҳлил қилинади.

Мажбурий суғурта шартномаси бўйича етказилган зарарларни судгача қоплаш ҳамда зарар етказувчи ва жабрланувчилар томонидан амалга оширилиши лозим бўлган ҳаракатларнинг қонунчиликда ҳуқуқий тартибга солиниши ҳолатида бир қатор муаммолар мавжудлигини таъкидлаб ўтиш жоиз. Жабрланувчи томонидан суғурталовчига суғурта товонини олиш учун тақдим этилиши лозим бўлган ҳужжатлар туркуми қуйидагича кўриниш ҳосил қилишини англаш мумкин: йўл-транспорт ҳодисаси тўғрисидаги хулоса ёки қарор; тиббиёт муассасаси маълумотномаси, ҳаёт ёки соғлиққа зарар етказилганлигини тасдиқловчи бошқа ҳужжатлар, ўлим ҳақидаги далолатнома ёхуд гувоҳнома, тижорат далолатномалари, юк хатлари, асосий воситалар дафтарида кўчирмалар, тўлов ҳужжатлари, хизматлар кўрсатиш ва ишлар бажариш учун тузилган шартномалар, баҳолаш тўғрисидаги ҳисоботлар, суғурта полиси ва бошқа шу кабилар. Кўриниб турибдики, жабрланувчи ёки унинг меросхўри 11 та турдаги (айрим ҳолатларда қонун бу ҳужжатлар рўйхатини қатъий белгиламасдан очик қолдирганлигини ҳисобга олсак, ундан ҳам кўпроқ) ҳужжатларни тўплаш ва белгиланган муддатда тақдим этилишига амалда имконият мавжуд эмас, бунга жабрланувчининг жисмоний имконияти ҳам етмайди. Фикримизча, мазкур вазиятни йўл-транспорт ҳодисаси бўйича ҳужжатларни расмийлаштириш ваколати берилган милиция ходимларининг зарар етказувчи томонидан тузилган мажбурий суғурта шартномаси тўғрисидаги маълумотларни талаб қилиш, шунингдек жабрланувчига (унинг яқин қариндошлари ёки қариндошларига) суғурта товонини олиш ҳуқуқини тушунтириш мажбуриятини юклаш орқали ҳал этиш мумкин.

“Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги Қонунда ҳаётга, соғлиққа ва (ёки) мол-мулкка етказилган ҳамда мажбурий суғурта шартномаси бўйича ўрни қопланадиган зарарнинг миқдорини аниқлаш қоидалари белгиланган. Шу билан бирга, ҳаётга, соғлиққа ва (ёки) мол-мулкка етказилган ҳамда

мажбурий суғурта шартномаси бўйича ўрни қопланадиган зарарнинг миқдорини аниқлашга нисбатан жабрланувчи қандай ҳаракатларни амалга ошириши ва нималарни тақдим этиши лозимлиги ҳам Қонунда белгиланган. Ишда Қонуннинг 21-моддасига “зарар етказилиши ҳолатларини аниқлаш учун кўздан кечириш ва мустақил экспертизани ташкил этиш ҳамда ўрни қопланиши лозим бўлган зарарнинг миқдорини белгилаш учун баҳолашни ташкил этиш мақсадида суғурталовчига” тақдим этилиши қондасини киритиш таклифи асослаб берилади. Суғурта ҳодисаси мавжудлигини қонун чиқарувчи жабрланувчининг шикастланган мол-мулки ва унинг қолдиқларига нисбатан қуйидаги уч ҳаракатни амалга ошириш орқали аниқлаш лозимлигини белгилайди: кўздан кечириш; мустақил экспертиза қилиш; баҳолаш. Жабрланувчининг ҳаёти, соғлиғи ва (ёки) мол-мулкига етказилган ҳамда мажбурий суғурта шартномаси бўйича ўрни қопланадиган зарарнинг миқдорини аниқлашга нисбатан Қонуннинг 21-моддасида ва Қоидаларнинг 5-бўлимида белгиланган нормаларни жабрланувчининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш нуқтаи назаридан такомиллаштириш ва жабрланувчи ҳуқуқлари ҳимоясининг кафолати сифатида муайян чораларни белгилаш зарур бўлади.

Фуқаролик ҳуқуқида “суғурта товони” атамасига таъриф берилмайди. Бироқ, бу тушунча амалдаги қонунчиликда “суғурта пули” тушунчасининг таркибий қисми сифатида ифодаланса, юридик адабиётларда суғурта тўлови сифатида ҳам қўлланилади. Фикримизча, суғурта товони суғурта суммасининг таркибига киради ва содир бўлган суғурта ҳодисаси миқдорига тенг миқдорда тўланадиган пул маблағи ҳисобланади.

Мажбурий суғурта шартномасида суғурта товони нафақат мол-мулкка етказилган зарарларни қоплаш юзасидан белгиланган суғурта суммаси миқдоридан келиб чиқиб, балки фуқаронинг ҳаёти ва соғлиғига етказилган зарарлар бўйича суғурта товони тўлаш ҳам суғурта суммаси,

яъни пулига нисбатан белгиланади. Ўзбекистон Республикасининг “Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги Қонунида “суғурта пули” тушунчасига таъриф берилган ҳолда суғурта пулини аниқлаш ва унинг миқдорини белгилашга оид норма ўз ифодасини топмаган.

Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлиги мажбурий суғурта шартномасини қўллаш билан боғлиқ ҳуқуқий муаммоларнинг бартараф этилиши амалиётда ушбу шартномани тўғри тушуниш ва улар бўйича турли низоларнинг олдини олишини таъкидлаган ҳолда, шартнома тарафлари ҳисобланган суғурталовчи ва суғурта қилдирувчининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, улар хатти-ҳаракатларининг ҳуқуқий оқибатларини Қонунда аниқ ва тўлиқ белгилаш мақсадга мувофиқдир.

IV БОБ. “ЎЗАГРОСУҒУРТА” ДАСК ПАЙАРИҚ ТУМАНИ БЎЛИМИДА МЕХНАТ МУҲОФАЗАСИ ТИЗИМИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

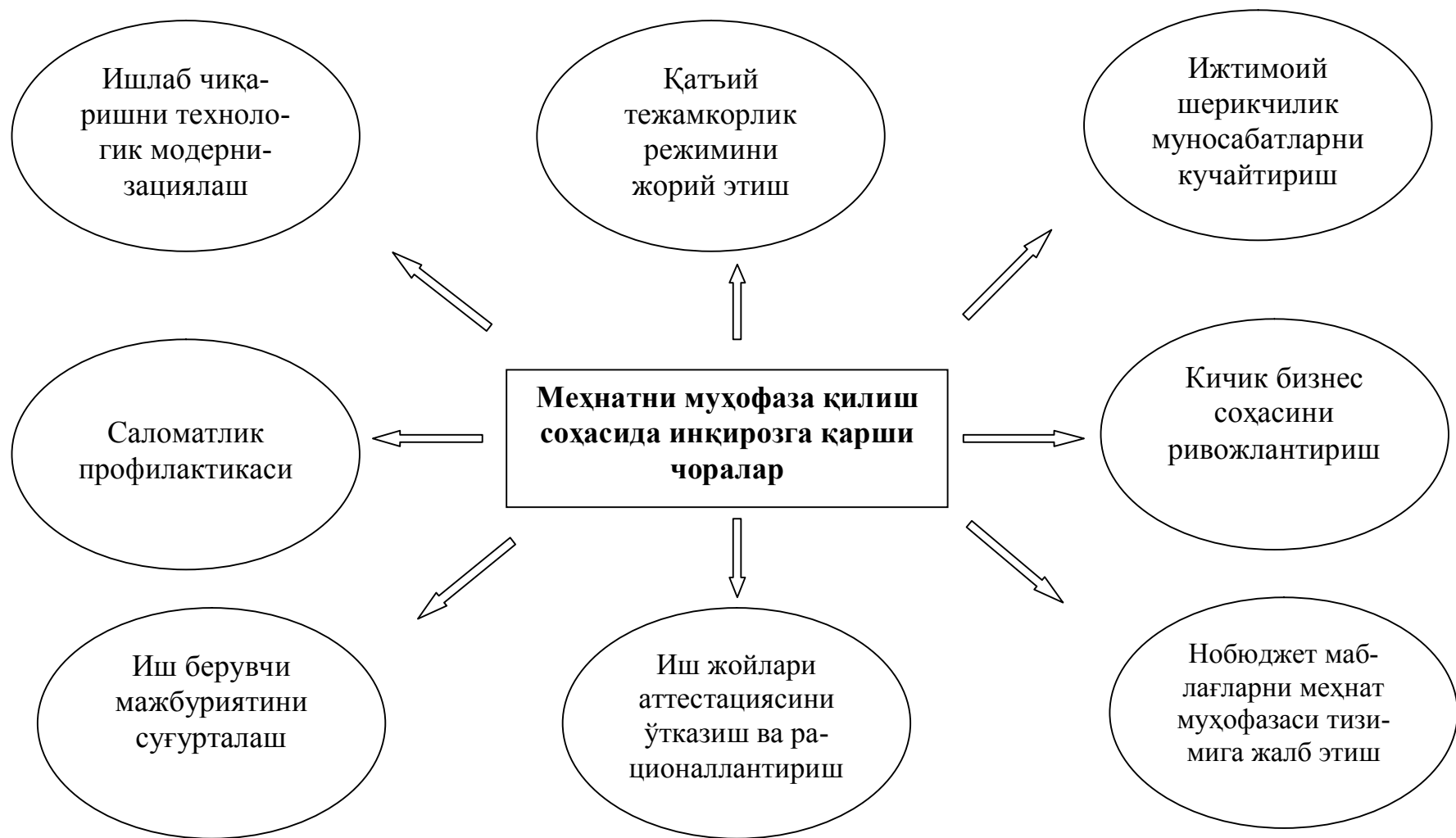
4.1. Суғурта ходимлари меҳнатни муҳофаза қилиш асослари

Фикримизча, ҳозирги шароитда меҳнатни муҳофаза қилиш тизими инқирозга қарши комплекс тизимнинг ажралмас бугини сифатида қаралмоғи лозим. Инқироз шароитида меҳнатни муҳофаза қилиш тизими компонентлари кенг кўламда таркибий ўзгаришларни самарали ҳал этиш дастаги вазифасини ўташи керак (1-чизмага қаралсин). Ушбу тизим компонентлари узаро тулдирувчанлик жиҳатларига эга бўлиши билан бир қаторда, меҳнат бозорини тартибга солишда устувор аҳамиятга эга бўлмоғи лозим. - Глобал инқирозни ҳисобга олган ҳолда меҳнат муҳофазаси соҳасида қуйидаги масалаларга алоҳида эътибор қаратилиши талаб этилади:

- меҳнат хавфсизлигини таъминлаш бўйича турли тадбирларни амалга ошириш учун сарфланаётган маблағларнинг мақсадга мувофиқлиги чуқур таҳлил этилиши керак. Бунда меҳнат шароитларини яхшилашга жиддий таъсир кўрсатмаётган сарф харажатларни қисқартириш, уларни зарурроқ мақсадларга йуналтириш чора-тадбирларини кўриш;

- иш берувчиларга мамлакатий жимой суғурта фондидан ажратилаётган маблағларнинг муайян қисмини бевосита кўзланган мақсадга сарфлаш ҳуқуқини бериш. Яъни, бу маблағ меҳнат шароитини яхшилаш, меҳнат хавфсизлигини ошириш, шу жумладан махсус кийим-бош ва боища шахсий ҳимоя воситалари харид қилишга сарфланиши керак;

- корхоналарга меҳнат муҳофазаси мақсадлари учун имтиёзли кредитлар ажратиш, уларнинг бу йуналишдаги солиқ юқини камайитириш, бошқа имтиёзлар бериш ҳам муҳимдир.

1-чизма. Глобал инқироз шароитида меҳнатни муҳофаза қилишни ташкил этишнинг асосий йўналишлари

Маълумки, Ўзбекистон Республикасида меҳнатни муҳофаза қилишни молиявий таъминлаш давлат томонидан (Республика бюджети ва маҳаллий бюджетлардан меҳнатни муҳофаза қилиш учун алоҳида қайд билан ажратиладиган маблағлар), шунингдек, мулкчилик шаклидан қатъий назар, жамоат бирлашмалари, корхоналарнинг ихтиёрий бадаллари ҳисобига амалга оширилади.

Хўжалик юритувчи субъектларда, улар мулкчиликнинг қайси шаклига мансублигидан қатъий назар, ҳар бир иш жойидаги меҳнат шароити меҳнатни муҳофаза қилиш стандартлари, коида ва меъёрлари талабларига мувофиқ бўлиши лозим. Бугунги глобал инкироз шароитида меҳнат шароити зарарли ва хавфли бўлган ишлаб чиқаришларда меҳнатни муҳофаза қилиш тартиб-қоидаларига риоя этилиши жуда муҳимдир. Жумладан, ходимлар бундай ишлаб чиқаришларда махсус кийим, пойабзал ва бошқа шахсий ҳимоя, ювиш ва дезинфекциялаш воситалари, сут ёки унга тенглаштирилган бошқа озик-овқат маҳсулотлари, парҳез овқат билан бепул таъминланиши керак.

Бунда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2008 йил 12 ноябрдаги 245-сон қарорида кўзда тутилган корхона, ташкилот ва муассасаларда ташкил этиладиган меҳнатни муҳофаза қилиш жамғармаси маблағларидан ҳам оқилона фойдаланиш катта аҳамиятга эга. Маълумки, бу жамғарма маблағлари корхона, ташкилот ва муассасаларнинг солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар тўлангандан кейин қоладиган фойдаси (даромади), юридик ва жисмоний шахсларнинг, шу жумладан хорижий юридик ва жисмоний шахсларнинг ихтиёрий бадаллари, бошқа тушумлар ҳисобига шакллантирилади.

Мазкур жамғарма маблағлари қатъий равишда корхонада:

- меҳнат шарт-шароитларини яхшилаш ва муҳофаза қилиш дастурларини ишлаб чиқишга;
- иш ўринларини меҳнатни муҳофаза қилиш ҳамда техника хавфсизлиги қоидалари ва нормалари талабларига мувофиқ жихозлашга;

- меҳнатни муҳофаза қилиш соҳасидаги илмий-тадқиқот ишларини олиб боришга;

- меҳнат шарт-шароитларини яхшилаш, хавфсиз ва самарали меҳнат қилиш шароитларини яратиш, ходимларни меҳнатни муҳофаза қилиш бўйича ўқитиш, малакасини оширишга;

- ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ҳодисалар, касб касалликларининг олдини олишга;

- меҳнатни муҳофаза қилиш хизматларини норматив ҳуқуқий ҳужжатлар ва меҳнатни муҳофаза қилишни тартиб қилиш воситалари билан таъминлашга;

- меҳнат шарт-шароитларини яхшилаш ва меҳнатни муҳофаза қилиш бўйича фаолиятни рағбатлантиришга сарфланиши белгилаб қўйилган.

Ишни йўқотиш хатари ходимларни касб касалликларига дучор қилиши мумкин бўлган хавфли шароитларда меҳнат қилишга ҳам рози бўлишга мажбур қилиши мумкин. Бу муаммолар меҳнатни муҳофаза қилиш тадбирларини молиялаштириш қисқартирилганлиги муносабати билан янада ўткирлашади. Лекин иш берувчилар инқироз шароитларида бозорларда рақобатбардош бўлиш биринчи галда меҳнат салоҳияти юқори, соғлом меҳнат ресурсларига боглиқ эканлигини ҳамиша ёдда тутишлари керак.

4.2. Суғурта идорасида меҳнатни муҳофаза қилиш тизимини ривожлантириш

Меҳнатни муҳофаза қилиш тизимида асосий диққат-эътибор кўп моддий, молиявий ва меҳнат ресурслари талаб этмайдиган тадбирларга қаратилиши муҳимдир. Энг аввало иш берувчилар ходимларнинг саломатлигини сақлашга эътиборни қучайтиришлари талаб этилади.

Бу ҳаммага равшан ҳақиқат бўлишига қарамасдан, кўп ҳолларда иш берувчилар меҳнат шароитларини яхшилашга қаратилган зарур чора-тадбирларни амалга оширишга иккинчидаражали масала сифатида

карайдилар. Улар бунинг оқибатида уз бизнесида катта йўқотишларга дуч келишлари мумкинлигини ҳам ҳисобга олмайдилар. Шунинг учун иш берувчилар ҳамда меҳнат муҳофазасибўйича мутахассисларни уқиштиш, улар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш чора-тадбирлари кўрилиши керак. Ушбу ўқув дастурларига меҳнат муҳофазаси бўйича амалдаги қонунчилик ва меъёрий ҳужжатлар билан бир қаторда меҳнатни муҳофаза қилишни молиялаштириш ва ушбу тадбирларнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш масалалариникиритиш мақсадга мувофиқдир.

«Меҳнат муҳофазаси туғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ, янги қурилган ёки реконструкция қилинган корхона Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланган тартибдаги хавфсизлик сертификатига эга бўлмаса, фойдаланишга топширилиши мумкинэмас. Шунинг учун янги корхоналарни қуриш ва реконструкция қилишни лойиҳалаш босқичидаёқ меҳнат муҳофазаси талаблари аниқҳисобга олинишига эришилиши лозим. Бу қурилиш ва реконструкция қилиш ишларини қонун талаблари асосида амалга оширишни таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

Меҳнатни муҳофаза қилиш учун тегишли бюджетлардан алоҳида қайд билан ажратиладиган бюджет маблағлари (республика ва маҳаллий) бошқарув ҳамда назорат идораларини сақлаш, илмий-тадқиқот ишларини молиявий таъминлаш, меҳнатни муҳофаза қилишга оид давлатнинг аниқ мақсадга қаратилган дастурларини бажариш учун фойдаланилади.

Ҳар бир корхона меҳнатни муҳофаза қилиш учун зарур маблағларни жамоа шартномасида белгиланадиган миқдорда ажратади. Корхоналарнинг ходимлари ана шу мақсадлар учун қандайдир қўшимча чиқим қилмайдилар.

Корхоналар ўзининг хўжалик, тижорат, ташқи иқтисодий ва бошқа фаолиятидан келадиган фойда (даромад), шунингдек бошқа манбалар ҳисобига меҳнатни муҳофаза қилишнинг марказлаштирилган фондларини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2008 йил 12 ноябрдаги 245 сонли қарори билан тасдиқланган “Корхоналар, ташкилотлар ва

муассасаларда меҳнатни муҳофаза қилиш жамғармаларини ташкил этиш ва унинг маблағларидан фойдаланиш тартиби тўғрисида”ги Низомга кўра ташкил этиш ҳуқуқига эга.

Корхонада меҳнатнинг соғлом ва хавфсиз шароитларини таъминлаш, ишлаб чиқаришнинг хавфли ва зарarli омиллари устидан назорат ўрнатилишини ташкил этиш ва назоратнинг натижалари тўғрисида меҳнат жамоаларини ўз вақтида хабардор қилиш маъмурият зиммасига юкланади.

Меҳнат шароити зарarli ва хавфли ишлаб чиқаришларда, шунингдек нохуш ҳароратли ёки ифлосланишлар билан боғлиқ шароитларда бажариладиган ишларда меҳнат қилувчиларга давлат бошқаруви идоралари белгиллаган меъёрларда махсус кийим, пойабзал ва бошқа шахсий ҳимоя воситалари, ювиш ва дезинфекциялаш воситалари, сут ёки унга тенглашадиган бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари, парҳез овқат бепул берилади.

Корхонада меҳнатнинг соғлом ва хавфсиз шароитларини таъминлаш юзасидан маъмурият билан ходимларнинг ўзаро мажбуриятлари жамоа шартномаси ёки битимида кўзда тутилади.

4.3. Суғурта бўлимида иш жойларини меҳнат шароитлари талабларига жавоб беришини таъминлаш чоралари

Бугунги кунда иш берувчилар иш жойларини меҳнат шароитлари талабларига жавоб бериши бўйича аттестациядан ўтказишга алоҳида эътибор қаратишлари талаб этилади. Амалиёт шу пайтгача қатор корхоналарда иш ўринларининг атиги 15-20 фоизи меҳнат муҳофазаси талабларига жавоб беришини кўрсатмоқда. Кўпгина иш берувчилар бундай аҳвол билан муроса қилиб келадилар, ҳатто иш шароитлари меҳнат муҳофазаси талабларига мувофиқлиги тўғрисида сертификат олишга даъвогарлик қиладилар.

Амалда эса иш жойларини аттестациядан ўтказиш тизими норматив талабларга жавоб берадиган иш жойлари сонини купайтириш мақсадига

йўналтирилиши керак. Ушбу ишнинг амалга оширилиши устидан назоратни меҳнат шароитларини давлат экспертизасидан ўтказиш органлари зиммасига юклаш мақсадга мувофиқдир. Умуман, иш берувчи меҳнат шароитининг меҳнат муҳофазаси талабларига мувофиқлиги туғрисидаги сертификатни олиш учун иш жойларининг камида 80,0 фонд меҳнат шароитлари бўйича биринчи ва иккинчи тоифаларга мос бўлган тақдирдагина даъвогарлик қилишлари мумкинлиги белгилаб қўйилиши даркор.

Шу билан бирга, корхоналарда меҳнат шароитларини объектив баҳолаш мақсадида меҳнатни муҳофаза қилиш талабларига риоя этилиши бўйича умумдавлат мониторингини ўтказиш юзасидан махсус дастур ишлаб чиқилиши лозим. Ана шу мониторинг натижасида мавжуд барча иш уринларининг меҳнат муҳофазаси талабларига жавоб бериш даражасининг ягона маълумотлар базаси (руйхати)ни тузиш ҳам талаб этади. Шу билан бирга, мамлакат минтақаларида ва умуман мамлакат бўйича касб касалликларига чалиниш, ишлаб чиқариш жароҳатлари туғрисида ягона маълумотлар базасини шакллантириш вақти ҳам келди.

Бу чора-тадбирларнинг амалга оширилиши ходимлар зарур меҳнат шароитларида ишлашларини таъминлашга хизмат қилиши билан бирга, меҳнат унумдорлиги, ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш имконини ҳам беради.

Ходимлар сони 10 нафар ва ундан ошадиган корхоналарда махсус тайёргарликка эга шахслар орасидан меҳнатни муҳофаза қилиш хизматлари тузилади (лавозимлар жорий этилади), 50 ва ундан зиёд транспорт воситаларига эга бўлган корхоналарда эса бундан ташқари йўл ҳаракати хавфсизлиги хизматлари тузилади (лавозимлар жорий этилади). Ходимлар сони ва транспорт воситалари миқдори камроқ корхоналарда меҳнатни муҳофаза қилиш хизматининг вазифаларини бажариш раҳбарлардан бирининг зиммасига юкланади.

Меҳнатни муҳофаза қилиш ва йўл ҳаракати хавфсизлиги хизматлари касаба уюшмаси қўмитаси билан келишилган низомлар асосида ишлайди ва

Ўз мақомига кўра корхонанинг асосий хизматларига тенглаштирилади ҳамда унинг раҳбарига бўйсунди.

Меҳнатни муҳофаза қилиш ва йўл ҳаракати хавфсизлиги хизматларининг мутахассислари уларнинг хизмат вазифаларига тааллуқли бўлмаган ишларни бажаришга жалб этилишлари мумкин эмас.

Меҳнатни муҳофаза қилиш ва йўл ҳаракати хавфсизлиги хизматлари корхона фаолияти тўхтатилган тақдирдагина тугатилади.

Шунинг учун фуқароларни турли бўладиган таъсирлардан сақлаш ҳозирги куннинг долзарб вазифаларидан ҳисобланса, худди шундай бизнинг ўлкамиз табиий офатлар (ер силкиниши, ер сурилиши, сел, сув тошқини ва ҳ.к.) бўлишига мойил ўлка бўлганлигидан ҳамда техноген авариялар ва экологик мувозанатни бузилиши натижасида унинг оқибатларидан, фуқаролар меҳнат муофазасини, халқ ҳўжалиги тармоқларини, моддий ресурсларни, техникаларни ва табиатни асраш, зарар кўрган ҳудудларда кутариш – тиклаш ишларини олиб бориш ҳам жуда муҳим вазифалардан ҳисобланади.

Юқоридаги вазифаларни ҳал қилишда Ўзбекистон минтақаси учун хос бўлган табиий офатларни, ишлаб чиқариш аварияларини ва юзага келадиган экологик вазиятларни фуқаро ҳаёт фаолиятидаги меҳнат хавфсизлигини чуқур таҳлил этиш натижасидагина ҳар қандай вазиятлардаги моддий, маънавий йўқотишлар кўламини қисқартиришга эришиш мумкин.

Инсон ва табиат жамият ўртасидаги муносабатда ҳам, инсон табиатнинг қонунлари ва ундан келиб чиқадиган кўпгина ҳодисаларнинг олдида жамиятларнинг ўртасида ёки бошқа сабаблардан келиб чиқадиган вазиятларда ҳозирда инсон ожизлик қилиши мумкин.

Суғурта ташкилотининг ходимлари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил 24 июндаги 177-сонли қарори билан тасдиқланган “Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги Низомда белгиланган тартибга кўра ҳар бир иш берувчи у давлат рўйхатидан ўтказилган санадан ёки иш берувчилар -

жисмоний шахслар учун меҳнат шартномаси (контракти) тузилган санадан бошлаб 15 иш кунидан кечикмай меҳнатда шикастланиш, касб касаллиги ёки унинг меҳнат мажбуриятларини бажариши билан боғлиқ ҳолда соғлиғининг бошқача шикастланиши муносабати билан ходимнинг ҳаётига ёки соғлиғига етказилган зарарни қоплаш бўйича ўз фуқаролик жавобгарлигини суғурта қилиши шарт.

Саноатнинг барча тармоқларида ходимлар саломатлигини ҳимоя қилиш, меҳнат шароитларини яхшилаш ва техника хавфсизлигини таъминлашга доир омилларини излаб топиш, меҳнатни самарали ижодга айлантириш жамиятимизнинг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади.

4.4. Суғурта бўлими ходимларига тиббий ёрдам кўрсатиш ва уларни ёнғиндан ҳимоя этиш чоралари

Ходимларнинг саломатлигини сақлаш касб касалликлари ва захарланишларнинг олдини олишда, шунингдек уларни камайтиришда, ишга қабул қилишдан олдин ўтказиладиган тиббий кўрик ҳамда ишлаб чиқаришда зарарли, нохуш меҳнат шароитларида ишлаётган ходимларни даврий кўриктан ўтказиб туриш чора-тадбирлар ичида муҳим ўрин тутди.

Сўнгги вақтларда соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилиш ва тиббий кадрлар тайёрлаш бўйича катта ишлар амалга оширилаяпти, меҳнат ва яшаш шароитларини яхшилаш, атроф муҳитни муҳофаза қилиш борасида мажмуавий дастурлар амалга оширилмоқда, юқумли, умумий хас-таликлар ҳамда касб касалликларни ташҳислаш, даволаш ва профилактика қилишнинг энг янги усуллари ишлаб чиқилмоқда ва ҳаётга татбиқ этилмоқда.

Бироқ, қўлга киритилган катта ютуқларга қарамай, бозор муносабатларига ўтиш шароитларида, кичик корхоналар кўпаяётган бир пайтда (бу ерда меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларига амал қилмаслик ҳоллари рўй бермоқда) қишлоқ хўжалиги ва саноатда машғул бўлган ходимларга кўрсатаётган соғлиқни сақлаш ходимларига қўйилаётган

талаблар пасайгани йўқ. Бу айниқса, ходимларни ишга киришдан олдин дастлабки ва даврий тиббий кўриклардан ўтказиш тизимини такомиллаштириш муаммосига тааллуқлидир, уларнинг нечојлик сифатли ўтказилиши, умумий ва касб касалликларида профилактика чоратadbирларини мақсадга мувофиқ йўналтирилган даражасига бојлиқ бўлади.

Умумий ва касб касалликларини, бахциз ҳодисаларнинг олдини олиш, ходимлар меҳнاتини муҳофаза қилишни таъминлаш мақсадида бу кўрикларнинг паст савияда ўтказилиши келгусида сурункали касалликларнинг тез-тез учраб туришининг кўпайиб кетишига олиб келиши мумкин, бу эса ўз навбатида ишлаш унумдорлигининг пасайишига, иқтисодий куч-қувватларнинг сусайишига олиб боради, яъни салбий ижтимоий оқибатларга сабаб бўлади.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон саноатида, қурилишда ва қишлоқ хўжалигида 3 млн. дан ортиқ одам ишлайди, улардан 1 млн. нохуш ва зарарли меҳнат шароитларида, шу жумладан 200 минг аёл ишламоқда. Кўп корхоналарда асосий касб гуруҳларида зарарли ва хавфли ишлаб чиқариш омиллари (шовқин, тебраниш, кимёвий бирикмалар ва ҳоказолар)га кўйиладиган рухсат этувчи гигиеник қоидаларнинг бузилишига йўл кўйилмоқда. Бу эса касбдан касалланишнинг асосий негизини кўп жиҳатдан ишга вақтинча қобилияцизликка алоқадор касалликларни келтириб чиқаради.

Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш керакки, баъзи бир саноат корхоналарида меҳнат шароитлари ва касбдан касалланишнинг ҳақиқий аҳволи санитария-эпидемиология хизмати томонидан кўриладиган чораларнинг етарлича самарали бўлмаслигидан ва ходимларнинг касбдан касалланишини муҳофаза қилиш борасида ўз касб бурчини тамойилиал ва пухта бажармаслигидан далолат беради.

Мана шу вазифаларни муваффақиятли олиб бормай туриб, зарарланган ҳудудларда, объекларда мўтадил ҳаёт фаолиятини яратиб бўлмайди. Бу ишларни давлат органлари орқали, фуқаро муҳофазаси бошчилигида бутун халқ ёрдамида амалга оширилади.

Раҳбарлар таркибини, тузилмалар ва аҳолини ўқитишда уларни амалий машғулотларга жалб қилиш катта аҳамиятга эга. Амалий машғулотлар раҳбарлар таркибини, Фуқаро муҳофазаси(ФМ) кучларини ва аҳолини ФМ вазифаларини бажаришга тайёрлашнинг юқори ва фаол шакли ҳисобланади. Амалий машғулотларда тузилмаларга кирган фуқароларнинг аниқ ва тартибли ҳаракатлари, турли хил жихозлар, асбоб-ускуналар, техникалардан фойдаланиш услублари ўрганилади, алоқа ва тузилмаларни бошқариш масалалари ишлаб чиқилади.

Ёнғин халқ хўжалигига катта моддий зарар келтиради. Бир неча минут ёки соат ичида жуда катта миқдордаги халқ бойликлари ёниб кулга айланади. Ёнғин вақтида ажралиб чиқадиган тутун, карбонат ангидрид ва бошқа зарарли ҳид ҳамда газлар атмосферага кўтарилиб, ҳавонинг таркибини бузади. Бундан ташқари, кишиларнинг жароҳатланишига, ҳатто ўлимига сабаб бўлади. Буларнинг ҳаммаси, ёнғинга қарши кўраш тадбирлари ва ишларнинг хавфсиз бажариш усуллари меҳнат муҳофазаси билан биргаликда ўрганишни тақозо қилади.

Ҳозирги вақтда республикаимиз ташкилот ва корхоналарида ёнғин хавфсизлигини камайтириш борасида бир қатор ишлар амалга оширилган. Хусусан, корхоналарда ёнғин чиқиш хавфи камайтирилган ва бутунлай хавфсиз ишлайдиган электр ускуналари ишлатилмоқда. Ўт ўчиришнинг механизациялашган ва автоматлашган тизимлари тобора кенгрок кўлланилмоқда.

Лекин, ёнғин чиқишининг олдини олиш ва ўт ўчиришда асосий масъулият кишилар зиммасига тушишини ҳамда уларнинг ёнғинни ўчириш техникасининг барча талабларини тўлиқ бажарқилишига боғлиқ эканлигини унутмаслик керак. Ташкилот ва корхоналарда бу тадбирлар тартибли равишда, ёнғин техникаси ҳақидаги низом, ёнғин хавфсизлиги қоидалари, йўриқнома ва бошқа ҳужжатлар асосида олиб борқилиши шарт.

Республикаимизнинг ҳар бир фуқароси жамоат ва давлат мулкани кўз қорачиғидай сақлаши, асраб авайлаши, уни бойитиш ҳақида қайғуриши

керак. Шунинг учун корхоналарда ёнғиннинг олдини олиш ва ўт ўчириш тадбирлари кенг жамоатчиликка суянган ҳолда олиб борилади. Ёнғин муҳофазасини ташкил қилиш касбий ва ихтиёрий турларга бўлинади.

Касбий ёнғин муҳофазаси ўз навбатида ҳарбийлаштирилган (йирик шаар ва муҳим объектларга хизмат кўрсатади), ҳарбийлаштирилмаган (туман марказлари ва йирик саноат объектларига хизмат кўрсатади) ва тармоқ (айрим бирлашма ва корхоналарга хизмат кўрсатилади) турларига бўлинади.

Ёнғин хавфи кам бўлган ҳамда кичикроқ корхона ва муассасаларда ёнғин муҳофазаси ва объектни қўриқлаш хизмати биргаликда қўшиб олиб борилади. Корхоналарда ёнғин муҳофазасини ташкил қилиш ва ёнғин чиқишини оголантириш ўт ўчириш техникаси ҳамда қуролларини алоқа ва ўчириш воситаларини жанговар ҳолатда сақлаш, ёнғин чиққан тақдирда уларни ўчиришда фаол қатнашиш, ҳал мулкани асраб-авайлаб сақлаш борасида тарғибот ва ташвиқот ишларини олиб боришни тақозо этади.

Сех, лаборатория, бўлим, омборхона, устахоналардаги ёнғин хавфсизлиги учун жавобгарлик, уларнинг раҳбарлари ёки шу раҳбарлар вазифасини бажариб турган кишилар зиммасига юклатилади.

Республикамизда шаҳарлар, қишлоқлардаги аҳоли зинч яшайдиган жойлар ва халқ хўжалиги объектларининг ёнғин муҳофазасини мустакамлаш учун ёнғинга қарши кўраш режа асосида олиб борилади ва шу тўғрисида доим ғамхўрлик қилиб келинади. Ана шу ёнғин муҳофазаси ишининг икки асосий йўналиши бор:

- биринчидан, ёнғиннинг олдини олишга қаратилган илмий-техник ва ташкилий тадбирларнинг режали мажмуи;

- иккинчидан, объектлар, шаҳар ва қишлоқлардаги аҳоли зинч яшайдиган жойларда ёнғинни ўчиришни ташкил қилиш.

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг Ёнғинга арши кўраш бошқармасининг вазифаси давлат мулкани, фуқаролар шахсий мулкани ёнғиндан салашдан иборат, шу билан бирга ёнғин назорати ташкилотлари ташкилий, назорат ва маъмурий ишларни амалга оширади.

Уларнинг вазифаларига қуйидагилар киради:

- Ҳамма идоралар, корхоналар ва алоҳида шахслар учун мажбурий бўлган ёнғин муҳофазасига доир қоидалар, меъёрлар, йўриқномалар ишлаб чиқиш ва уларни чоп этиш;

- саноат, фуқаро бинолари ва иншоотларини, аҳоли пунктларини лойиҳалаш, қуришда ёнғин хавфсизлиги қоидалари ва меъёрларининг бажарилишини текшириш;

- Ҳамма ташкилотлар, муассасалар, корхоналардаги ўт ўчириш бўлинмаларининг шайлигини ва ўт ўчириш воситаларининг созлигини каттиқ назорат қилиш ҳамда текшириш.

Ўзбекистон Республикаси ёнғин назорати ташкилотлари ўз вазифаларини муваффақиятли бажаришлари учун уларга қуйидаги ҳуқуқлар берилган:

- ёнғин хавфсизлиги жиҳатидан қай ҳолатдалигини аниқлаш мақсадида барча саноат бинолари ҳамда иншоотлари, омборхоналар ва уйларни текшириш;

- корхоналар маъмурияти ва алоҳида шахслардан объектларнинг ёнғин хавфсизлиги нуқтаи назаридан қай ҳолатдалигини аниқлаш учун зарур бўлган маълумот ҳамда ҳужжатларни тақдим этишни талаб қилиш;

- ёнғин хавфсизлиги қоидалари бузилганлигини аниқлашда корхона раҳбарларига ана шу бузилишларни бартараф этиш юзасидан мажбурий фармойишлар бериш ва бунинг учун зарур муддатларни белгилаш;

- ёнғин ва портлаш хавфини юзага келтирувчи оида бузқилишларини аниқлашда ана шу бузилишлар бартараф этилгунга қадар корхонанинг ишини бутунлай ёки қисман тўхтатиб қўйиш;

- ёнғин хавфсизлиги қоидаларининг бузилиши ёки бажарилмаслигида айбдор бўлган кишиларни маъмурий ёхуд жиноий жавобгарликка тортиш.

Фуқаролар ихтисослашган соғлиқни сақлаш, меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш муассасаларида тиббий экспертизадан ўтиш ҳуқуқига эга.

Биринчи медицина ёрдамнинг аҳамияти ва шундай ёрдам беришнинг қоидалари

Биринчи медицина ёрдамнинг вазифаси энг оддий чораларни кўриш билан шикастланган одам ҳаётини қутқариб қолиш, унинг азоб-уқубатларини камайтириш, рўй бериши эҳтимол асоратларнинг олдини олиш, шикаст ёки касалликнинг ўтишини енгиллаштиришдан иборатдир.

Биринчи медицина ёрдами шикастланиш ҳодисаси рўй берган жойда шикастланган одамнинг ўзи (ўз-ўзига ёрдам бериш), ўртоғи (ўзаро ёрдам), санитар дружиначилар томонидан берилиши мумкин. Биринчи медицина ёрдамига кирадиган чора-тадбирлар қуйидагилардан иборат: қон оқишини вақтинча тўхтатиб қўйиш, баданнинг жароҳатланган ва куйган жойига стерил боғлам қўйиб боғлаш, сунъий нафас олдириш ва юракни билвосита массаж қилиш, антидотлар билан укол қилиш, антибиотиклар бериш, оғрик қолдирадиган дорилар юбориш, (шок маҳалида), ёниб турган кийимни учуриш, транспортда олиб бориш учун шикастланган жойни қимирламайдиган қилиб боғлаб қўйиш (транспорт иммобилизацияси), одамнинг баданини иситиш, иссиқ ва совуқдан пана қилиш, противогоз кийгизиш, шикастланган кишини заҳарланган жойдан олиб чиқиш, қисман санитар обработкадан ўтказиш.

Биринчи медицина ёрдамини мумкин қадар эрта муддатларда кўрсатиш касаллик ва шикастнинг кейини қандай ўтиши ҳамда оқибати нима билан тугаши учун, баъзида эса ҳаётни қутқариб қолиш учун ҳам ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир. Кўп қон кетиб турганда, одам злектр токидан шикастланган, сувга чўккан пайтида, юрак фаолияти тўхтаб, нафаси чиқмай қолган пайтда ва бир қанча бошқа ҳолларда биринчи медицина ёрдами дарҳол кўрсатилиши керак. Башарти талайгина одамлар бир йўла биринчи медицина ёрдами кўрсатилишига муҳтож бўлса, у ҳолда бундай ёрдам кўрсатишнинг муддатлари билан навбати белгиланади. Болаларга ва шу дамнинг ўзида ёрдам олмаса ўлиб қолиши мумкин бўлган шикастланганларга биринчи навбатда ёрдам кўрсатилади.

Бир йўла ҳар хил турдаги шикастга учраган одамга биринчи медицина ёрдами кўрсатишга киришлар экан, айрим усул-амалларнинг тартибни белгилаб олиш керак. Аввал шикастланган одамнинг ҳаётии қутқариб қолишга имкон берадиган ёки биринчи медицина ёрдамнинг кейинги усул-амалларини қўлланиш учун бажарилиши шарт бўлган усул-амаллар бажариладн. Чунончи, сон суяги очик синиб, артериядан қон кетиб турган маҳалда биринчи навбатда ҳаёт учун хатарли бўлган қон кетишини тўхтатиш, кейин жароҳатга сте-рил боғлам қўйиш ва шундан кейингина оёқни қимирламайдиган қилиб боғлашга (иммобилизация қилиб қўйишга) киришиш: синган жойни ҳеч қимирламайдиган қилиб қўйиш учун махсус шина солиб боғлаш ёки кўлида бор воситалардан фойдаланиш керак.

Хулоса

БМИ мавзуси бўйича амалга оширилган илмий изланишлар жараёнида ўрганилган материалларни таҳлил этиш ва умумлаштиришдан қуйидаги хулосалар қилинди:

Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисидаги Ўзбекистон Республикасининг қонунчилиги бир қатор хорижий давлатлари қонунчилиги билан қиёсий таҳлил этиш асосида ўрганилганда, мамлакатимиз мазкур соҳага оид қонунчида асосий қоидаларни қонун ости ҳужжатларига ҳавола этиш йўлидан бориши ҳамда суғурта сийловларини беришдаги аниқликлар билан бошқа давлатлар қонунчилигидан фарқ қилади. Шунингдек, амалдаги транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш қонунчилиги айрим давлатлардан фарқли равишда мажбурий тусга эгалиги ва маъмурий санкциялар орқали таъқиб мавжудлиги билан ҳам ажралиб туради ва бу қонунларимизни бир қадар мукаммаллигини кўрсатади.

Бир хилликни таъминлаш мақсадида, ФКдаги суғурта шартномасига оид бўлган 52-боб нормалари ҳамда “Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги Қонуни, бошқа қонун ва қонун остида ҳужжатларидаги “суғурта мукофоти” атамасини “суғурта тўлови” атамаси билан алмаштириш лозим.

“Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги Қонуннинг 12-моддаси 1-қисмига қуйидаги қўшимчани киритиш лозим: “транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш шартномаси бўйича суғурта мукофоти суғурта қилдирувчи томонидан бир марталик тўлов шаклида амалга оширилади”.

“Суғурта фаолияти тўғрисида”ги Қонуннинг 6-моддаси 1-қисмига ўзгартиш ва қўшимча киритиш ва уни қуйидаги мазмунда белгилаш лозим:

- тегишли турдаги суғуртани амалга ошириш учун лицензияга эга бўлган ва суғурта шартномасига мувофиқ суғурта товони (суғурта пули) тўловини амалга ошириш мажбуриятини олувчи тижорат ташкилоти бўлган юридик шахс суғурталовчи деб эътироф этилади. Қонун ҳужжатларида белгиланган ҳолларда тижоратчи бўлмаган ташкилотлар- юридик шахс суғурталовчи деб эътироф этилиши мумкин.

Юқорилардан келиб чиқиб қуйидаги таклифларни келтириб ўтиш муҳимдир:

1. Мажбурий ва ихтиёрий суғурта шартномаларининг умумий қоидаларини белгиловчи ФКнинг 914-моддаси “шахсий суғурта шартномасининг оммавий шартнома ҳисобланишини” белгилаган ҳолда, мажбурий суғурта шартномаларининг бундай хусусияти мавжудлиги ҳақидаги қоида ифодаламайди. Фикримизча, мазкур қоида ФКнинг 914-моддаси 6-қисми сифатида “Мажбурий суғурта шартномаси оммавий шартнома ҳисобланади” тарзида киритилиши лозим.

2. ФКнинг 960-моддаси 2-қисмига номувофиқ бўлган, мазкур модданинг 6-7-қисмларини чиқариб ташлаш ва моддани амалдаги таҳриридаги каби 8 та қисмда эмас, 6 та қисмда баён этиш зарур ва бунда, тегишлича 8-қисмини 6-қисм – деб ҳисоблаш лозим. Зеро, бу ҳолат мазкур модда қисмлари ўртасидаги мантиқий ва ҳуқуқий қарама-қаршилиқни бартараф этади деб ҳисоблаймиз.

3. “Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги Қонуни 12-моддаси 4-қисмини қуйидаги таҳрирда баён этиш лозим:

- пул маблағлари суғурталовчининг банк ҳисобварағига келиб тушган сана суғурта мукофоти тўланган сана ҳисобланади. Суғурта мукофоти нақд пул шаклида тўланганда эса суғурталовчи томонидан пул маблағлари қабул қилинган сана тўлов санаси ҳисобланади.

4. “Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги Қонуннинг 21-моддаси 4-қисмига қуйидаги қўшимчани киритиш ва ушбу нормани қуйидагича баён этиш зарур:

- суғурталовчи шикастланган мол-мулкни ёки унинг қолдиқларини жабрланувчи (унинг меросхўри ёки ҳуқуқий вориси) ёзма равишда мурожаат этган кундан эътиборан беш иш кунидан кўп бўлмаган муддатда, агар улар ўртасида ёзма шаклда бошқа муддат келишилмаган бўлса, кўздан кечириши, унинг мустақил экспертизасини ва баҳолашдан ўтказишни ташкил этиши шарт. Кўздан кечириш, мустақил экспертиза ва баҳолаш натижаси сифатида далолатома тузилади ва уни суғурталовчи, жабрланувчи, эксперт ва баҳоловчи имзолайди. Кўздан кечириш, мустақил экспертиза ва баҳолаш натижасидан норози бўлган жабрланувчи бу ҳақда далолатномага ўз фикрини баён этибимзо қўяди ва кейинчалик бу тўғрисида суд тартибида низолашишга ҳақли бўлади.

5. Жабрланувчининг зарарни қоплашни бевосита ва шахсан зарар етказувчидан талаб қилиши очик-ойдин кўриниб тўрган ва мантикий ҳолат бўлсада, бироқ бу қонунчиликда ўз ифодасини топмаган. Шу сабабли амалдаги қонунчиликнинг келажакда нотўғри шарҳланишининг олдини олиш учун қонунчиликка тавсия тусга эга бўлган жабрланувчининг зарарни ундириш тўғрисидаги талабини қаноатлантиришга қаратилган зарар етказувчининг мажбуриятини киритиш лозим.

Агар суғурта қилдирувчи (фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш шартномаси бўйича суғурталанган бошқа шахс) транспорт воситасидан фойдаланиш натижасида етказилган зарарнинг ўрнини жабрланувчига (унинг меросхўрига ёки ҳуқуқий ворисига) суғурталовчининг ёзма розилигисиз ҳар қандай усулда қопласа ёки қоплашни ваъда қилса, суғурта қилдирувчининг (фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш шартномаси бўйича суғурталанган бошқа шахсининг) бу ҳаракатлари ушбу Қонуннинг 21-моддаси саккизинчи

қисмида белгиланган тартибга кўра суғурталовчи томонидан суғурта тўловини ёки унинг бир қисмини тўлашни рад этишга асос бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. - Т.: Адолат, 1996 й. 560 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Нотариат тўғрисида”ги Қонуни.- “Норма” ҳуқуқий базаси.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги Қонуни. 2002 йил 5 апрел.- “Халқ сўзи”, 28 май.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Суғурта хизматлари бозорини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2002 йил 27 ноябрдаги 413-сон қарори. -“Норма” ҳуқуқий базаси.
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикасида транспорт воситалари ва бошқа ўзиюрар машина ҳамда механизмлар эгалари фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғуртаси тўғрисида” 1994 йил 30 декабрда қабул қилган 632-сонли Қарори (мазкур Қарорга Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 27 ноябрдаги 413-сонли Қарори билан қўшимча ва ўзгартиришлар киритилган). -“Норма” ҳуқуқий базаси.
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Хорижий автотранспорт воситаларининг Ўзбекистон Республикаси божхона ҳудудида бўлишининг қўшимча шартлари тўғрисида” 2000 йил 12 январ 11-сонли Қарори. //“Норма” ҳуқуқий базаси.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Суғурта бозорини янада эркинлаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2002 йил 31 январдаги ПФ-3022-сон Фармони. //Халқ сўзи, 2002 йил 1 феврал.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзагросуғурта” давлат-аксиядорлик суғурта компаниясини ташкил этиш тўғрисида” 1997 йил 25 февралдаги Фармони. //Халқ сўзи, 26 феврал.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекинвест” экспорт-импорт миллий суғурта компаниясини ташкил этиш тўғрисида” 1997 йил 18 февралдаги Фармони. //Халқ сўзи, 1997 йил 19 феврал.
- 10.Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. – Т.: Ўзбекистон, 1995 й. 269 б.
- 11.Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. – Т.: Ўзбекистон, 1998. 686 б.
- 12.Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. — Т.: Ўзбекистон, 1999. 410 б.
- 13.Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. – Т.: Ўзбекистон, 1999. 48 б.
- 14.Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. – Т.: Ўзбекистон, 2000 й. 528 б.
- 15.Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. Т.9. – Т.: Ўзбекистон, 2001. 432 б.
- 16.Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанамиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Т.: Ўзбекистон, 2010. –Б. 43.
- 17.Каримов И.А. Эришган марраларимизни мустаҳкамлаб, ислохотлар йўлидан изчил бориш – асосий вазифамиз. //Халқ сўзи, 2004 йил 10 феврал.
- 18.Каримов И.А. Тинчлик ва ҳавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ. Т.12. – Т.: Ўзбекистон, 2004.
- 19.Каримов И.А. Янги ҳаётни эскича қараш ва ёндашувлар билан қуриб бўлмайди. //Халқ сўзи, 2005 йил 17 феврал.
- 20.Абдуллаев Ё., Баймуратов Т.М. Суғурта фаолиятини солиққа тортишда дунё талаблари даражасига эришиш. // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси, 2003 йил 3-сон. 50-51 б.
- 21.Абдурахмонов И.Х., Тошбеков М.М. Жавобгарлик суғуртасининг бозор иқтисодиётидаги аҳамияти. //Молия. 2004й. 4-5 .
- 22.Абдурахмонов И.Х., Шеннаев Х.М. Инвестиционная деятельность страховых компаний. // Риннок, денги и кредит, 2003 год №5. стр. 41-44.

- 23.Абрамов В.Ю. Страхование: теория и практика. – М.: Волтерс Клувер, 2007. - 512 с.
- 24.Ашрафханов Б., Мирсадиков М. Развитие страхового законодательства республики. // Ринок, денги и кредит, 2002 г. №11-12. стр.30-32.
- 25.Ашрафханов Б., Мирсадиков М. Основные тенденции развития страхового рынка Узбекистана. // Ринок, денги и кредит, №4 2002 г. с.24-27
- 26.Ашуров М.Х. Хатарларни бошқариш – санъат. // Бозор, пул ва кредит, №6 2002 й. 29-30 бетлар.
- 27.Баймуратов Т.М. Суғурта тизимида маркетинг ва мониторинг дастурлари ишлаб чиқилиши. // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси, 2001 йил 4-5сон. 33-34 бетлар.
- 28.Баймуратов Т.М. Суғурта фаолиятида рисклар трансфери. – Т.: Иқтисод-молия, 2005. – 196 б.
- 29.Баймуратов Т.М. Суғуртавий кафиллик хизмати бозори: рисклар трансфери ва трансформацияси. // Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги, 2001 йил 3-сон. 36-37 бетлар.
- 30.Балабанов И.Т. Риск-менеджмент. – М.: Финанси и статистика, 1996 г. 192 с.
- 31.Бендина Н.В. Страхование. – М.: Приор, 2000 г. 215 с.
- 32.Бесфамилная Л., Сиганов А. Управление рисками и страхование ипотечной деятельности. // Страховое дело, №1 2001 г. стр.22-24.
- 33.Бланд Д. Страхование: принципы и практика. – М.: Финанси и статистика, 2000 г. 416 с.
- 34.Бланд Д. Страхование: принципы и практика. – М.: Финанси и статистика, 1998. – 413 с.
- 35.Боев Х., Мирзоев С. Аҳолини ижтимоий ҳимоялаш ва шахсий суғурта. //Бозор, пул ва кредит, 2002 йил 2-сон. 38-39 бетлар.
- 36.Гвозденко А.А. Страхование: учебник. – М.: Проспект, 2006. - 464 с.
- 37.Дементев В. Современное положение на страховых рынках скандинавских стран. // Страховое дело, №10 1999 г. стр.44-48.

- 38.Джакупов М. Страховой рынок Ўзбекистана: механизм регулирования. //Ринок, денги и кредит, 2003 год №5. стр.38-40.
- 39.Имомов Ш.Б. Суғурта-иқтисодиётни ҳимоялаш ва ривожлантиришнинг муҳим омили. //Халқ сўзи, 2002 йил 27 ноябр. 1-2 б.
- 40.Корчевская Л.И., Турбина К.Е. Страхование от А до Я. Книга для страхователя. – М.: ИНФРА-М, 1996 г. 624 с.
- 41.Маликов Т.С, Шеннаев Х.М. Суғурта ва унинг афзаллиги нимада?. //Жамият ва бошқарув, 2003 йил 3-сон. 37-39 б.
- 42.Миллерман А.С. Теория и управление рисками в страховании. – М.: Финанси и статистика, 2002 г. 224 с.
- 43.Николенко Н.П. Страхование финансовых рисков. //Банковское дело, №5 1999 г. с. 24-27.
- 44.Орланюк-Малицкая Л.А. Страхование: учебник. – М.: Высшее образование, 2010. - 828 с.
- 45.Основы страховой деятельности. Учебник под.ред. проф. Федорова Т.А.. – М.: РСК, 2001 г. 768 с.
- 46.Пастухов Б. Страхование может стать локомотивом подъема экономики. – Финансист, №2 1999 г. стр.35-36.
- 47.Плешков А.П., Орлова И.В. Очерки зарубежного страхования. – М.: Анкил, 1997 г. 200 с.
- 48.Пфайфер К. Введение в перестрахование. – М.: Анкил, 2000 г. 160 с.
- 49.Риловский С.М. Страхование. – М.: Инфра-М, 2001 г. 160 с.
- 50.Саркисов С.Е. Личное страхование. – М.: Финанси и статистика, 1996 г. 96 с.
- 51.Сафронов А. Страхование ответственности. //Страховое дело, №2 1997 г.
- 52.Сербиновский Б.Ю. Страховое дело. – Ростов на Д.: Феникс, 2000 г. 384 с.
- 53.Собиров Ҳ.Р. Суғурта: 100 савол ва жавоб. – Т.: Мехнат, 1998 й. 160 б.
- 54.Теория и практика страхования. Учебное пособие. (Под.ред. К.Е.Турбина) - М.: Анкил, 2003 г.. - 704 с.

- 55.Тоҳиров А. Суғурта хизмати янги босқичда. // Халқ сўзи, 2002 йил 25 апрел.
- 56.Федорова Т.А. Страхование. – М.: Магистр, 2008. - 699 с.
- 57.Хохлов Н.В. Управление риском: Учебное пособие для вузов.— М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 239 с.
- 58.Шахов В.В. Введение в страхование. М.: Финансы и статистика 2001. – 566 с.
- 59.Шахов В.В. Страхование. Учебник для вузов. - М.: ЮНИТИ, 2001. 311 с.
- 60.Шеннаев Х.М. Страховая система Ўзбекистана: этапы становления. //Ринок, денги и кредит, №6 2004 г. стр.13-15.
- 61.Шеннаев Х.М. Суғурта сизга нима беради. – Т.: Фан ва технологиялар, 2003 й. 106 б.
- 62.Шеннаев Х.М. Ўтиш даври иктисодиётида суғурта масаласи ва уни такомиллаштириш. //Бозор, пул ва кредит, 2005 йил 3-сон. 23-25 б.
- 63.Шинкаренко И.Е. Страхование ответственности: Справочник. – М.: Анкил, 2006. – 416 с.
- 64.Шихов А.К. Страхование. – М.: Юнити, 2000 г. 431 с.
- 65.Юлдашев Р. Страховой бизнес. Словарь-справочник. – М.: Анкил, 2000. 272 с.
- 66.Интернет сайтлари
- www.allinsuranke.ru.
- www.bankreferatov.ru.
- www.doklad.ru.
- www.alfastrah.ru.
- www.insuranke2000.ru.
- www.reso.ru.
- www.unik.gov.
- www.kafolatdask.uz.
- www.agros.uz.